

**КЗВО «Дніпропетровська академія музики» Дніпровської обласної ради»
Відокремлений структурний підрозділ
«Фаховий музичний коледж»**

Циклова комісія «Загальноосвітніх та соціально-гуманітарних дисциплін»

**КОНСПЕКТ ЛЕКЦІЙ, ТЕМИ РЕФЕРАТІВ ТА КОНТРОЛЬНІ
ЗАПИТАННЯ
з навчальної дисципліни «Основи філософських знань»**

Освітньо-кваліфікаційний рівень: Фаховий молодший бакалавр

Галузь знань: В Культура, мистецтво та гуманітарні науки

Спеціальність: В5 Музичне мистецтво

Освітньо-професійна програма – «Музичне мистецтво»

Дніпро – 2025

Тема 1. Філософія як специфічний тип знання. Поняття “філософія”, місце її у самореалізації людини.

1. Основні поняття філософії. Світогляд і філософія.
2. Світогляд, його структура і функція.
3. Поняття та сутність релігії. Загальна характеристика релігій світу.

Філософія – це теоретично сформований світогляд, система загальних поглядів на світ у цілому, на місце людини в ньому. Філософію вважають матір'ю науки, і перші природознавці були одночасно філософами, а сама філософія прагне використати теоретичні методи дослідження, логічний інструментарій для обґрунтування своїх положень, вироблення достовірних, загально значимих принципів і положень. Філософствування означає пошук цілісної картини світу. Філософія навчає мислити, пізнавати навколишній світ і себе самого, вчить умінню дивлячись – бачити. Осмислюючи й обґрунтовуючи світоглядні ідеали, філософія виконує світоглядну функцію. Осмислюючи й обґрунтовуючи стратегію реалізації ідеалів, формуючи загальні принципи та норми філософія виконує методологічну функцію. Існує і виховна функція. Її мета – орієнтація людини на відповідні цінності в житті.

Проблеми філософії:

- 1) Що складає сутність природи і Всесвіту;
- 2) В якому відношенні знаходиться розум та зовнішній світ;
- 3) Що таке людина та її місце у світі.

Отже, сутність філософії утворює не який-небудь особливий специфічний предмет розгляду, а саме філософське мислення, філософствування, яке полягає в прагненні особистості встановити згоду між собою і навколишнім світом, тому філософія є формулою її самореалізації. Кожна особистість створює свою філософську систему з вибором ідей, які виражають внутрішній стан особистості філософа.

Світогляд – це результат духовного освоєння, усвідомлення дійсності з позицій взаємовідносин природи і людини. Це складне явище суспільної та індивідуальної свідомості. Суттєве значення для характеристики світогляду має присутність у ньому різних компонентів – знань, переконань, вірувань, настроїв, прагнень, надій, цінностей, ідеалів тощо. Дійсна сутність світогляду "захована" в забезпеченні відповідності самосвідомості суб'єкта його життєвому світу. Саме тому поняття світоглядної самосвідомості, залежно від обставин і культури індивіда здатне матеріалізуватись у різних формах свідомості. Як та чи інша людина виявляє своє світоглядне кредо – залежить від її соціального буття, способу життя, досвіду, знань, культури та ін. Істотним є те, що незалежно від форми і мови, світогляд повинен бути органічним виразом самосвідомості суб'єкта, він має поєднувати і узгоджувати внутрішній світ індивіда, його "я" з зовнішнім світом.

Це означає, що функції світогляду і самосвідомості полягають у забезпеченні духовного і практичного самовизначення індивіда в тому реальному світі, який є сферою його життя.

Світогляд, отже, це не просто знання про навколишній світ або про людину в ньому, це певна система поглядів на місце і роль людини у світі. Саме ця проблема є основою будь-якого світогляду і як така являє собою основне питання світогляду: людина-світ. Тому світогляд дає не тільки уявлення про Храм, ідеал, до якого ми наближаємося, а й про стратегію цього руху, принцип шляху до обраного Храму.

Світогляд у будь-якій своїй формі існує в будь-якому суспільстві і в будь-якій людині. Людина, яка не звикла розмірковувати про принципи та ідеали, вважає, що всі люди прагнуть приблизно до одного – до звичного, зрозумілого для неї та найближчого її оточення. Тим часом це далеко не так.

У структурі світогляду виділяється пізнавальний (гносеологічний) компонент, що ґрунтується на узагальнених знаннях – професійних, повсякденних тощо, і являє собою універсальну картину світу, в якій систематизуються результати індивідуального і суспільного пізнання, стилі мислення народу, епохи тощо.

Морально-вольовий компонент – це емоційно-вольове засвоєння, перетворення в особисті погляди вірувань, знань, а також цінностей і моральних норм у практичні вчинки і дії.

Ціннісно-нормативний (аксіологічний) компонент – забезпечити вміння керуватись певними суспільними цінностями, ідеалами, переконаннями, віруваннями тощо.

Цінність – властивість предмета, явища задовольняти потреби, бажання індивіда. До системи цінностей можуть входити уявлення про добро і зло, щастя, нещастя, сенс і мету життя та інше.

До структури світогляду входить також практичний компонент. Світогляд – це не тільки узагальнені знання, а й реальна готовність людини до певного типу поведінки в різних обставинах.

Інший поділ світогляду – на буденний і теоретичний. Буденний світогляд виникає через почуття, емоції, настрої, в яких відображується діяльність людини. Він рухомий, мінливий, не має логічної форми. У буденному світогляді позиція людини визначається не осмисленими оцінками, а почуттями любові чи нелюбові та інше.

Теоретичний світогляд ґрунтується на поняттях, концепціях, теоріях, гіпотезах, ідеях. На цьому рівні створюється світоглядна картина яка пізнає сутність явищ. Крім вищерозглянутих рівнів світогляду є індивідуальний чи масовий.

Індивідуальний світогляд відображує специфіку неповторних рис особливості людини та особливості її існування. Масовий світогляд властивий націям, класам, групам людей.

Людство накопичило велику кількість різноманітних знань Вони володіє технологічними знаннями (як робити), володіють емпіричними знаннями (умінням описати явище дійсності, використовуючи накопичений людством досвід), володіє теоретичними знаннями (коли виникає прагнення з'ясувати чому, з якої причини). Але ці знання не дають відповіді на питання: для чого ми

використовуємо ці знання і вміння? Яким є наш ідеал? Як ми уявляємо призначення і місце її в цьому світі? Проблему цього питання порушує світогляд. Світогляд – це сукупність узагальнених уявлень людини про себе, світ, свої взаємини із світом, про своє місце у світі та своє життєве призначення. Складовими світогляду постають: погляди, переконання, принципи, ідеали, цінності, вірування, життєві норми та стереотипи. Предметом світогляду виступає відношення “людина – світ”. Світогляд в цілому постає загальнолюдським явищем, тобто він притаманний кожній людині. Світогляд у людини може бути стихійним, релігійним чи науково обґрунтованим. Видів світогляду багато. Тому виникає потреба у типологізації світогляду. Типологія світогляду – це не просто перерахування його можливих видів, а, перш за все, виділення типових ознак, за якими та на основі яких пізніше здійснюється класифікація основних видів світогляду. Світогляд прийнято класифікувати на основі різних спільних ознак; за носієм: індивідуальний, колективний, груповий, національний, регіональний і т. п.; за рівнем світобачення та усвідомлення: усвідомлений, неусвідомлений, частково усвідомлений, буденний, науковий, філософський і т. п.; за історичними епохами: архаїчний, античний, середньовічний, ренесансний, світогляд 20 ст.; за морально – ціннісними орієнтирами: егоїстичний, альтруїстичний, гуманістичний, антигуманний, цинічний, шовіністичний, і т. п. Осмислюючи і обґрунтовуючи світоглядні ідеали, філософія виконує власне світоглядну функцію. Важливим надбанням філософії є методологія. Методологія є науковим методом пошуку шляхів до світогляду, є методом пізнання істини. Походить від давньогрецького мета (обґрунтування певної ділянки знань) та “логос” – вчення, наука. Існують різні погляди на світ, різні світогляди: об’єктивно – ідеалістичний, суб’єктивно – ідеалістичний, матеріалістичний і дуалістичний. Порівнюючи різні світогляди, ми визначаємо до них загальний інструментарій (обґрунтовуємо, висвітлюємо шлях до певного світогляду, наприклад, до об’єктивно – ідеалістичного). Таким чином методологія виступає як метод до пізнання істини, людське ставлення до світу. Подібні питання є предметом методологічної функції філософії. Серед функцій філософії велике значення мають також: логічна (філософія сприяє формуванню культури людського мислення); соціально – адаптивна (філософія допомагає зорієнтуватись у складних проявах суспільного життя); виховна (філософія прищеплює інтерес і смак до самовиховання).

Філософія релігії – вивчає питання природи та сутності релігії, досліджує причини походження релігії та ін. Філософська антропологія – вивчає людину у всіх її можливих виявленнях та характеристиках. Соціологія (праксеологія) – вивчає проблеми трудових колективів. Аксиологія – вивчає суспільні цінності. 9 Етика – вивчає моральні якості людини. Естетика – вивчає якості прекрасного. Початки філософії Індії дійшли до нас у ведах (“знання”). Щодо точного датування їх залишається невпевненість, але найдавніші уривки можуть сягати близько 1500 р. до н. е. У цих великих за обсягом творах зібрані міфічні та релігійні знання найдавніших часів, які призначалися для культового вжитку жерців.

Веди – різноманітна система поглядів та ідей – від образів міфології до перших спроб створення філософських поглядів на буття, сенс людського життя. У деяких гімнах прослідковується прагнення знайти загальний закон, відображений в "космічному порядку". Цей принцип, який управляє всім – рухом Сонця і Місяця, зміною пор року, а також народженням, смертю, щастям людини. Веди складаються з чотирьох частин:

- Рігведа (хвалебні гімни) збірник гімнів, які формувалися протягом тривалого часу, до 12 ст. до н. е.
- Самаведи (пісні).
- Аджурведа (заклинання для жертвоприношення).
- Атхрваведа (магічні заклинання).

Брахмани – керівники ведичного ритуалу, основний з яких Шатапатаха. Брахмани мають пояснювати мету і суть жертвоприношення, а також правильне застосування формул. У Брахманах висловлюються гіпотези щодо виникнення світу, розвиваються положення про воду як про першосубстанцію. Вперше розробляється теорія буття, початковими проявами якого вважаються різноманітні форми дихання. Закінчується ведична література Упанішадами ("сидіти біля вчителя, розуміти те, що він каже"). У них викладено нове тлумачення навколишнього світу і буття – брахма, що є універсальним принципом. З брахмою нерозривно пов'язана духовна сутність кожної людини – атман. Однією з основних частин Упанішад є концепція круговороту життя – сансара і пов'язаного з нею закону воздаяння – карма. В теорії круговороту людське життя показане як нескінченний ряд перероджень.

Запитання для закріплення матеріалу з теми.

1. Розкрийте зміст поняття "філософія"? 2. Розкрийте зміст функцій філософії? Окресліть значення світогляду в свідомому регулюванні людиною свого життя.
3. Охарактеризуйте зміст поняття "клітинка філософії"? 4. Охарактеризуйте основні елементи структури філософського знання та основні напрямки філософствування.
5. Спробуйте визначити значення філософських знань.

Тема 2. Філософія Стародавнього світу.

Зміст:

1. Історія філософії як сходження до вершин людського самопізнання
2. Стародавня філософія як зародок та колиска всіх наступних типів філософії.
3. Людина - змістовне ядро всіх проблем Стародавньої філософії.

Ключові терміни і поняття.

Сансара -- зафіксовані в текстах "Вед" давньоіндійські уявлення про переселення душі і тіла в інше при його смерті; Карма – давньоіндійське уявлення про людську долю; Брахман – у давньоіндійському уявленні про світ єдиний духовний початок світу (також це каста жреців); Фізис -- з давньогрецької "природа) , те що становить основу будь – чого; Архе -- з давньогрецької "початок", універсальний початок усього суцього,; Атом -- найменша частинка речовини, яка не підлягає ніяким змінам; 11 Космос – з давньогрецької "порядок", -- розуміння Всесвіту як чогось впорядкованого; Атараксія – непорушність; у школах завершального циклу античної філософії –

душевний стан, до якого повинен спрямовувати своє самовдосконалення прихильник мудрості.

1. Генезис (грецьке – походження, розвиток) -- спосіб дослідження природних і соціальних явищ, заснованих на аналізі їх розвитку. Філософія виникає як продукт нерозуміючої думки. Спосіб поведінки думки в момент виникнення філософії називають рефлексією, тобто зусиллям, з яким свідомість спрямовує погляд на саму себе, відбивається у собі. У рефлексії і закладено специфіку філософської раціональності (осмислення). Осмислена рефлексія -- є самосвідомістю -- найпродуктивнішою характеристикою філософії. Самосвідомість рухає і управляє будь – яким філософсько - теоретичним висловлюванням. Із самосвідомості історично і починається філософія. Існують і духовні витoki походження філософії. Серед них два головних – емпіричне (досвідне) знання і міфологія (фантастичне відображення світу). Емпіричний досвід не перетворюється на філософію автоматично. Емпіричне знання -- причина, філософія -- наслідок. Перехід від емпіричного знання до науки здійснюється під впливом філософської рефлексії, що зароджується, оскільки саме філософія розпочала переглядати емпіричний досвід. Філософія переходить від перед наукового до наукового знання.

Міфологія і філософія. Міф -- це доісторична, колективно – несвідома форма світогляду, а філософія навпаки заявила про себе як про індивідуальну самосвідому любов до мудрості. З одного боку, філософія узагальнює міфологічне осягнення світу, а з іншого, виробила ціннісне ставлення до нього. Отже, любов до мудрості не виникає миттєво, а виробляється поступово, походження її -- тривалий процес, в якому філософія починається раніше, ніж закінчується міфологія. У грецьких міфотворців Гесіода і Гомера тлумачиться учення про походження богів – це їх світорозуміння, яке не є міфологічним, але ще й не є філософським. Від міфології до філософії настає перехідний період. Це перехід від колективного світорозуміння до індивідуального. Професіоналізація філософської діяльності розпочинається із руйнуванням родового ладу і виникненням держави., яка надає індивідові мінімум господарської і громадської свобод, як необхідних умов для його духовного, в тому числі теоретичного самовизначення. Отже, генезис (походження) філософії – це довгий історичний процес, який заклав етапи раціонального мислення, міфологічного осмислення умов для індивідуального осмислення світу, формування певного наукового світогляду. 12 2. Ранні форми філософського та інших світоглядів почали формуватись у ході поступового розкладу родоплеминого ладу, зародження найдавніших цивілізацій. Цей процес спостерігається наприкінці 4 тисячоліття до нової ери. Насамперед, це відбулось у родючих долинах річок Ніл у Єгипті, Інду і Гангу в Індії, Хуанхе і Янцзи в Китаї. Щодо Індії, то тут коріння перших філософських узагальнень сягає 3- 2 тисячоліть до нашої ери. Перш за все це так звані “веди” (буквально – “знання”) і епос Махабхарата і Рамаєна. В історії індійської філософії виділяють наступні періоди: 1) ведичний (1500 – 600 роки до нової ери) . Це -- епоха розселення індоарійських племен і поширення їхньої культури. В цей час виникають міфологічні сказання “веди”, “брахмани” та “упанішади”; 2) епічний

(600 – 200 роки до нашої ери). В цей період створюються філософські системи “даршан”; 3) період створення сутр, канонічних філософських творів (200 роки до нашої ери – 7 ст. нашої ери). Канонічним духовним джерелом Стародавньої Індії є “веди”, записані на листах пальми 1500 тисяч років до нової ери. Є 4 збірники “вед”, які містять гімни, міфи, перекази, правила молитов. Після “вед” виникають “брахмани”. Це коментарі до “вед” складені жрецькими – брахманами. Найбільш повним зібранням “вед” є “упанішада” (завершення вед, веданта). З точки зору християнства, це своєрідний “Старий Завіт”. Поняття “упанішада” означає “те, що наближає людину до Вчителя (Бога). Таємний зміст “гуру” “упанішад” розкривали лише відібраним учням із заможних каст. Відповідно до “упанішад” людина повинна пройти чотири сходинки учнівства: 1) період релігійного учнівства. На цій сходинці учень вивчає “веди”; 2) життя домогосподаря. В цей час учень повинен завести сімю, виростити дітей; 3) самотність. Період усамітнення, самообмеження тілесних бажань; 4) аскетизм. Це час входження в касту вибраних тобто брахманів з відповідним зовнішнім приготуванням (гоління волоссяного покриву на тілі, використання жовтого одягу (сарі). У другому періоді становлення філософії Стародавньої Індії виникають філософські системи, в яких міфологічні уявлення про буття поєднані з раціональним осмисленням світу, становищем людини у світі. Найбільш відомими філософськими системами прийнято називати: “джайнізм” (від слова “джіна” – переможець).

Ця філософська система закликає людину підпорядковувати своє життя суворим аскетичним правилам. Якщо людина залишається аскетом, вона є переможцем “карми”- долі.; “йога” (зосередження, самадхі) – це припинення діяльності людської свідомості, гармонізація фізичного, психічного та духовного станів людини. Засновником йоги є філософ Патанджані. Досягненням йоги була спроба дослідити людину як систему і стани свідомості. У йозі виділяють п’ять станів свідомості, які залежать від панування тої чи іншої 13 гуни (стан свідомості): 1) блукаюча, неспокійна (діяльний стан свідомості); 2) гуна “тамас” пасивна (приводить свідомість до стану сновидінь); 3) змішані, довільно спрямовані гуни (свідомість шукає задоволення, уникає страждань); 4) наповнення свідомості гуною саттва, спрямовує її на один об’єкт; 5) припинення діяльності будь – якої свідомості. ; “буддизм”. – засновник буддизму принц Гуатама Сіддхартха з роду Шаків (563 – 483 роки до нової ери). Він пізніше отримав імя Будди (просвітлений). Найдавнішим джерелом буддизму є Трипітака (три кошики вчень), складена учнями Гуатами. Це три тексти: правила поведінки, погляди на зовнішній світ і зібрання проповідей Будди. Захищений з дитинства Гуатама вирішив зустрітися з негараздами життя в результаті чого став пустельником. Саме тоді на нього зійшло просвітлення і він став Буддою, передавши учням чотири істини. Істина перша – життя це страждання. Істина друга – причина страждань бажання і жага життя. Істина третя – припинення страждань – відмова від бажань і праги життя. Істина четверта – шлях до позбавлення страждань є восьмиразовим (правильне судження, правильне рішення, правильна мова, правильне устремління, правильне життя, правильна увага, правильне зосередження).

Людина, що пройшла цим шляхом стає Буддою і досягає стану “нірвани” (повного припинення хвилювань). Трипітака дає таке пояснення поняття “нірвана” “Нірвана існує, о цар, її можна сприйняти розумом; праведний учень, що йде по правильному шляху, з чистим розумом, з піднесеністю і прямою, що не має перешкод, вільний від почуттєвих бажань, бачить нірвану . – Що ж воно таке, ця нірвана, о благий? Як вона може бути пояснена за допомогою порівнянь? Приведи мені доводи, згідно з якими вона є пояснена за допомогою порівнянь. – Чи існує, о цар, те, що називається вітром? - Так, о благий. Тоді, о цар, покажи мені вітер, що має колір, що має форму, маленький або великий, довгий або короткий. – Це неможливо, о благий, вітер не може бути показаний, тому що вітер не можна охопити рукою, ні поторкати, і проте вітер існує. Але якщо, о цар, неможливо показати вітер, то, виходить, вітру не існує? Я знаю, що вітер існує, це знання запало мені в серце, але я не можу показати вітер. - Точно так само, о цар, існує нірвана, але я не можу показати нірвану ні за допомогою кольору, ні за допомогою форми.” (Трипітака. Сутта – пітака . Антологія світової філософії: У 4 т. – М.:, 1969. – Т. 1. – Ч. 1.-- С. 117 – 118.) Для третього періоду становлення філософії в стародавній Індії характерним є виникнення філософських шкіл (сутр). Провідне місце серед них займають: санкх’я (точне знання) Його засновником був філософ Капілу. Головним в цьому вченні є питання про вихідні сутності буття. Таких сутностей він виділяє дві: “пракріті” і “пурушу”(природа і свідомість). Ці сутності вічні, пов’язані між собою. Їх зв’язок приводить до виявлення їх якостей: маси, енергії, прояснення. Останні породжують п’ять стихій: вогонь, повітря, воду, землю, ефір. В союзі двох сутностей 14 сильніша поруша. Вона проявляється в людському “Я”. Школа чарвака – лакаята (засновник філософ Бріхаспаті 7 –6 століття до нової ери). Ця школа належить до матеріалістичних. Вона заперечує існування Бога, карми і винагороду за благочинне життя. Існує лише те, що сприймає чуття (чотири стихії земля, повітря, вода і вогонь). Людська душа існує доти, доки людина жива. Школа ньяя (засновник Готама 3 століття до нової ери). Представники цієї школи вивчали основи та засоби пізнання, форми умовиводів, ознаки достовірності знань. Засоби пізнання вони поділили на чотири види: сприйняття, виведення, аналогія та усне свідчення. Школа вайшешіка (засновник – філософ Канада, 6 – 5 століття до нової ери). Це була школа первісного атомізму У вченні Канади говориться: “щодо особливостей: воістину вони – одиничні, і визначаються як те, що лежить в основі субстанції”. Отже, філософські школи стародавньої Індії вивчали найважливіші світоглядні проблеми: початок буття; будова світу; особливості людини; роль і зміст людського пізнання

3. Антична філософія особливості розвитку морально - етична спрямованість.

4..Етичні парадокси Сократа.

Антична (від грецької -- давній) філософія охоплює широкий період від Стародавньої Греції до Стародавнього Риму

Періодизація становлення філософії Стародавньої Греції 1. Натурфілософський (7 – 5 століття до нової ери); 2. Висока класика (5 – 4 століття до нової ери); 3. Пізня класика (4 століття до нової ери – 6 століття нової ери)

Особливості античної філософії:

1. Набула автономного характеру і здобула свою назву; 2. Стала відкритою та доступною для всіх, крім жінок та рабів; 3. Терпимо ставилась до всіх ідей, крім атеїзму; 4. Була пластичною і динамічною.

2. Умови, які сприяли появі античної філософії. 1. Географічно – кліматичні (розміщення на стику трьох континентів, сприятливий клімат); 2. Культурно – історичні (контакти з стародавніми цивілізаціями); 3. Соціальні (високий рівень соціальних стосунків); 4. Зрозумілість античної міфології, близькість її до людей; 5. Талановитість, рухливість стародавніх греків.

Перший період становлення старогрецької філософії носить назву натурфілософський, що означає філософське осмислення природи. Грецькою мовою природа звучить як “фізис”, а тому філософію Стародавньої Греції називають фізичною а філософів “фізиками”. Натурфілософський період цієї країни репрезентує Мілетська філософська школа, яка шукала відповіді на питання “Що було початком “архе” всього”, тобто природи. Представниками цієї філософської школи 16 були: Фалес, Анаксімен, Анаксимандр, Геракліт. Філософ Фалес із міста Мілет (Передня Азія) першопочатком всього “архе” називав воду. Він говорив “Усе з води”, “Усе має душу”. Його учень Анаксимандр назвав вихідною сутністю “архе” “апейроном” (невизначеним, безмежним). Анаксімен синтезував ідеї своїх попередників. Початок “архе” невизначений, але він повинен бути доступним для сприйняття. Це є повітря. Діячі Мілетської школи підготували ґрунт для появи сміливої тези про те, що “все подібне до числа або пропорції” . Ця теза належить Піфагору. За його вченням, вихідним є число. Якщо вважати що все “архе” є щось “одне”, то тоді світ “все” стає однорідним, тобто постає в одній якості. У такому разі відмінності між речами не якісні, а кількісні, а значить все можна виміряти числом. Сучасник Піфагора Геракліт Ефеський на основі вчення попередників створив цілісну філософську концепцію. Його головною думкою було: “Усе тече, усе змінюється”. Рухаються чотири стихії: вогонь, повітря, вода і земля. Енергію для руху дає вогонь. Це все він назвав Космос. Рух відбувається не хаотично, а піддається єдиному світовому закону “Логосу” (слово, хід думки, розумний порядок). Після Геракліта в філософських викладах про світобудову головними постали питання “Що” і “Як”. Наприклад філософ Демокріт (автор школи атомізму) почав шукати відповідь на питання: Що лежить в основі буття? Він говорив: “Ніщо не виникає з нічого і не перетворюється в ніщо”. Краєм буття за Демокрітом є неподільний атом (корпускул), і його існування запорука незнищеності світу. Основними положеннями атомізму є: вся природа складається з атомів; атоми мають кількісні і якісні властивості; властивістю атомів є рух; атоми відрізняються один від одного формою, місцем знаходження; атоми рухаються в порожнечі, яка є матеріальною. На основі досягнень попередніх філософів також виникли філософські школи: елейська школа (філософ Пармені), школа еволюціонізму (філософ Емледокл), школа неологій (філософ Анаксагор). Другий період грецької філософії

характеризується вивченням сутності людини та її ставлення до буття. Перший крок від вивчення природи до людини зробили софісти (платні вчителі мудрості. Вчили риториці, вмінню вести дискусії). Вони вчили захищати тезу, а потім антитезу. Тобто їх істинні знання не цікавили. Представник софістів Протагор говорив “людина є мірою всіх речей”, “все є відносним”. В житті це формує безпринципність, але носіям цих тез виживати легше. На захист надійних знань виступив філософ Сократ (469 – 399 роки до нової ери). Надійні знання можна пізнати через принцип “Пізнай себе”. Сократ вів чисельні сократичні бесіди з сучасниками. Не знаходячи знань у них він говорив: “Я знаю те, що я нічого не знаю, але інші не знають і того, що знаю я “. Захист своїх поглядів привів Сократа до хибного звинувачення і засудження до смертної кари. 17 Засновником ідеалістичного напрямку у філософії був Платон (427 – 347 роки до нової ери). Він в основі буття поклав ідеї (незмінні основи буття всього суцього) . Речі змінюються, говорив він, але світ не зникає. Значить в основі речей лежать ідеальні незмінні сутності. За змістом – ідеї, це миттєво схоплена повнота і єдність кожної речі. Єдине є синонімом речі. Світ ідей – є надчуттєва реальність, яка досконалістю перевищує все чуттєве. Речі – лише тіні ідей. Людське тіло, за Платоном, - в’язниця духу. Аристотель (384 – 322 роки до нової ери) був учнем Платона і його ідейним противником. Йому належать слова: “Платон мені друг, але істина дорожча”. Він оголосив, що ідея і річ це одне і теж, лише річ існує реально, а ідея в нашому пізнанні. З його точки зору, речі складаються з матерії і форми. Матерія – пасивний матеріал, а дійсність речей пов’язана з формою (форма – суть, властивість предмета), що її продукує “форма всіх форм” – світовий розум. Буття ж речей зумовлене дією чотирьох причин: причина матеріальна, формальна, дійова і цільова або причина. Остання -- головна, бо визначає місце речі в універсамі. Таким чином, Аристотель заклав основи дуалістичного напрямку у філософії, а також формальної логіки. Період пізньої класики представлений наступними філософськими школами: епікуреїзм (філософ Епікур) - закликала, що смерті не існує , так як в основі світобудови лежать невмирущі атоми; скептицизм (філософ Піррон) – закликала кожну річ розглядати такою, яка вона є ; стоїцизм (філософ Зенон) – у світі існує фатум (доля) і тому їй потрібно коритися; неоплатонізм (філософи Плотін і Прокл) – говорили, що світ є послідовним виливанням божественного Єдиного. Отже, філософія стародавнього світу, особливо грецька, набравши професійної діяльності, відійшла від наївних матеріалістичних поглядів на світ, започаткувала і надала форму ідеалістичному, матеріалістичному і дуалістичному напрямкам у філософії.

Запитання для закріплення матеріалу:

1. Філософські ідеї Стародавньої Індії та їх сучасне значення. 2. Сучасна оцінка ідей буддизму. 3. Сучасна оцінка ідей конфуціанства. 4. Умови та чинники формування античної філософії. 5. Життя та філософські погляди Сократа. 6. Філософське вчення Платона. 7. Вихідні ідеї філософії Аристотеля.

Духовною першоосновою філософської думки стародавнього Китаю є так зване “Пятикнижжя” (“У – цзін”). В ньому в міфологічній формі подані

найголовніші висновки щодо давньокитайського світобачення. За міфологічними уявленнями стародавніх китайців – світ утворив першопредок Пань – Гу, який, розколовши первинне яйце, відділив Небо від Землі. На Небі запанували ідеальні закони буття а на Землі стихійність і випадковість. Китайська держава, це “серединне царство” (тобто людина і держава поєднують у собі властивості як Неба, так і Землі). Все на світі є взаємодія двох початків буття -- Інь і Янь. Інь – уособлення темного, пасивного, жіночого початку Буття, а Янь – світлий, чоловічий початок Буття. Внаслідок їх взаємодії утворюються п’ять стихій: вогонь, вода, земля, дерево, метал. На основі міфології стародавнього Китаю виникло більше ста філософських шкіл, зокрема таких, як: даосизм, конфуціанство, натурфілософія, маїсти, легісти, софісти та інші. Даосизм (засновник Лао – цзи). Це вчення про першопричинну основу всесвіту, яка породжує всю різноманітність видимого світу. Вихідне поняття “дао” пояснюється як єдиний і універсальний початок буття. Лао – цзи говорить: “Дао вічне і безіменне. Хоча воно мізерне, але ніхто в світі не може його підкорити собі. Якщо знать і господарі можуть його дотримуватись, то всі істоти самі стають спокійними. Тоді небо і земля зіллються в гармонії, наступлять щастя і благополуччя, а народ без наказу заспокоїться”.(Лао – цзи. Книга про дао і де. Стародавньокитайська філософія. Зб. текстів у 2 т. – М., 1972, -- С. 114 – 138.)

Кон – фу – цзи або Конфуцій (552 – 479 роки до нової ери) є засновником філософської школи конфуціанство . Ця школа на першому плані ставила проблеми людських стосунків і норм поведінки. За Конфуцієм, вирішальне значення в житті людини повинен відігравати закон (повеління) Неба. Людина повинна вести себе відповідно до повеління Неба. Якщо вона це робить, вона є шляхетна (цзюн – цзи), якщо ні, вона низька людина. Для шляхетної людини найважливішими є наступні принципи: “жень” – людинолюбство (в своїй праці Кон – фу – цзи говорить “Учень Чжун – гун запитав про людинолюбство. Учитель відповів “Поза своїм домом стався до людей так, немов приймаєш дорогих гостей. Використовуй народ так, немов робиш важливе жертвоприношення. Не роби людям того, чого не бажаєш собі, і тоді й у державі й у родині до тебе не будуть почувати ворожості”; “сяо” – повага до батьків, старших; “лі” – виконання ритуалів. У 2 столітті до нової ери вчення Кон – фу – цзи було канонізоване і по сьогоднішній день відіграє значну духовну роль.

Історію середньовічної (“схоластичної”) філософії ділять на три періоди: ранній період виникнення і поступового розвитку; період розквіту; період занепаду. Перший період визначається VI –XII ст. На цей час фактично не існувало самостійної, окремої конституції філософії як науки. Алкуїн (730-804 рр.) був досить відомою людиною для тогочасного індивідуального життя. Особливо важливим для осмислення філософських поглядів Алкуїна був його твір "Діалектика", який започаткував схоластичний тип філософствування. Діалектика, на його думку є своєрідним інтелектуальним мистецтвом, що покликане допомогти людині орієнтуватися у справах природних, суспільних, особливо релігійних настільки, наскільки людина у стані їх збагнути. Для

Алкуїна найвищим і єдиним джерелом знання було Святе Письмо (Старий Заповіт), яке відкриває людині велику тайну земного життя, тайну Божого Слова та окреслює усі морально-етичні установки. Саме діалектика спрямовує людський розум на віру, релігію і цим допомагає йому пізнати Бога як найвищу Істину. Наступною визначною постаттю початкового етапу розвитку західноєвропейської схоластики був Іоанн Скот Еріугена (прибл. 810-877 рр.). У своєму трактаті "Про поділ природи" він визначає сутність проблеми Бог-Світ-Людина. При цьому відношення Бога до світу Еріугена не повертає у русло християнського релігійного креаціонізму, що передбачав творення світу Богом із нічого. Еріугена практично повністю відходить від неї і подає своє пантеїстичне трактування Бога та світу, що вилилося у відому формулу: "Творець і створене є одне й теж", "Бог є все і все є Бог". Бог всеж відкривається нашому розуму у своїх чи через свої незліченні творіння, або краще сказати, богоявлення. Саме завдяки їм він і стає для нас видимим, відчутним, визначеним. Бог є єдиним істинним буттям, яке причетне до буття всього іншого, і детермінує його. Він існує в усьому, є сутністю усього. Слово "природа" Еріугена трактує фактично як повноту буття Бога, що окреслюється як "природа творча і не створена". Цю природу він подає у чотирьох інваріантах, чи поділах. Перший іменує як "природа не створена, але творча". Це – Бог як вища причина світу, первинне буття. Він є абсолютною єдністю, яка ніким і нічим не породжена і зрозуміло, не може бути пізнаним. Другий рівень становить природа "створена і творча". Це – ідеї, які локалізуються у Божому Розумі і є творчими причинами, що дають початок речам. Через них і проходить Боже Об'явлення і відкривається можливість пізнання. Третій ступінь – "природа створена і не творча". Це – світ конкретно сприйманих чуттєвих речей і предметів у просторі і часі. Подібно до того, як Бог дає початок ідеальному світу, так само з Бога виникають речі та предмети матеріального світу. Четвертий ступінь становить природа, "не створена і не творча". Це – Бог як основна і кінцева мета світу. Тут завершується процес сходження "вниз" і розпочинається зворотний процес руху до Бога, на якому і закінчується коло буття. Отже історія світу є виходом з Бога і зворотним поверненням до нього.

Тема 3. Філософія Європейського Середньовіччя та епохи Відродження.

Мета вивчення: допомогти студентам зрозуміти відмінність між філософськими поглядами філософів середніх віків та епохи Відродження. Ознайомити студентів з світоглядними проблемами, які пробували вирішити мислителі Середньовіччя та епохи Відродження.

1. Загальна характеристика філософії доби початку другого тисячоліття.
 2. Загальна характеристика доби Середньовіччя та епохи Відродження.
 3. Роль Ф. Бекона у формуванні цілісного світогляду людини.
 4. Роль "Королівського Товариства" у розвитку сучасної науки та освіти.
- Поняття "середні віки" введено у вжиток в 1671 році, коли філософ Ді Санде назвав ім'ям "тедіа аетас" період від часів римського імператора Антонія (2

століття нової ери) до відродження наук 14 століття нової ери. Філософія середніх віків формувалась за умов класового феодального суспільства і геоцентричного світогляду. Тобто теоретична проблематика концентрувалась навколо поняття міфологізації Бога, а любов до мудрості реалізовувалась як течія богословської думки. Становлення середньовічної філософії пов'язане з "патристикою" (від слова "патер" Батько "отець Церкви"). Це пов'язане з тим, що в 7 – 8 століттях нової ери отці церкви творили християнські догми. Основними проблемами патристики були: 1) проблема суті Бога і його троїстості; 2) взаємодія віри і розуму; 3) розуміння історії як руху до визначеної мети до "граду Божого"; 4) взаємодія волі людини через можливість порятунку або загибелі її душі; 5) проблема походження зла у світі і чому його терпить Бог. Для епохи Середньовіччя властивою була "схоластика" – це специфічна середньовічна християнська філософія, яка панувала в шкільному навчанні. Головним її завданням було обґрунтування і захист богословських істин. Через всю історію Середніх віків проходить суперечка між реалістами і номіналістами. Реалісти вважали, що єдина справжня основа буття речей – це загальні ідеї божественного розуму, які постають взірцем при творенні світу, вони є справжня реальність. (звідси реалісти). Номіналісти припускали, що загальні ідеї - це лише імена ("номіна"), якими людина позначає спільне в різних речах, а реальністю слід вважати одиничні речі, оскільки саме вони є результатом божественного творіння.

2. Відомими філософами епохи середньовіччя були: Квінт Тертуліан, Оріген, Василь Великий, Григорій Ніський, Августин Блаженний, Фома (Тома) Аквінський, Іоанн Скот та інші. Наприклад Квінт Тертуліан пропагував християнство і захищав церкву від ересі. Його основною працею була книга "Апологетикум" де він протиставляв релігію філософії. Віру він представляв як найвищу істину. Орегон (185 – 254 роки нової ери) вважав християнство завершенням елліністичної філософії, що є введенням до християнства. Головна його книга носить назву "Про початки". З його точки зору, Бог – це просто природа, що не допускає якої-небудь складності. Друга властивість Бога проявляється в його нескінченності. Філософ Августин (Блаженний) Аврелій (354 – 430 роки нової ери) визначив, що джерелом буття є Бог. Душа, за Аврелієм, нематеріальна субстанція, відмінна від тіла, а не властивість тіла. Душа безсмертна. Важливим є вчення Августина про божественну благодать (звідси Блаженний). Суть вчення. Перші люди до гріхопадіння мали вільну волю, могли не грішити. Після спокутної жертви Ісуса Христа обрані Богом уже не можуть грішити. Божество одвіку визначило одних людей до Добра, інших до Зла і мук. На думку Августина вся світова історія є історією боротьби Добра і Зла. Царство диявола він пов'язує з державою, царство Бога з церквою. Зміст історії в християнізації всього світу. Філософ Фома (Тома) Аквінський (1225 – 1274 роки нової ери) також зробив значний внесок у світову філософію. Він є автором книг "Сума теології" та "Сума проти язичників". Фома Аквінський розмежував філософію і теологію. Предметом філософії він назвав істину Розуму, а предметом теології – істину одкровення. Але кінцевим об'єктом обох є Бог. Аквінський також заснував теорію "універсаліїв" Універсалії (підходи) існують трояко: - до речей у

розумінні Бога; - у речах як їх сутності; - після речей у розумінні суб'єкта пізнання. Шотландський філософ Іоанн Скот (810 – 877 роки нової ери) заперечував міфологеми Бога. Він протиставив свою теорію, згідно якої Бог не творець світу за своєю волею, а спонтанно проростає в нього, виливається в нього за внутрішньою потребою своєї природи. Його книга в 1210 році була визнана еретичною і спалена на вогнищі. Бекон. На початку VIII ст. у країнах Західної Європи спостерігалось поживлення економічного та політичного розвитку. На цьому ґрунті почала формуватися і зростати нова європейська культура і така важлива її складова, як філософія.

Роджер Бекон (прибл. 1214-1292 рр) народився в Оксфорді. Коло наукових пошуків Бекона окреслено переважно проблематикою природничого характеру. Р. Бекон фактично вперше впроваджує у філософію поняття "досвід". Згідно з міркуванням філософа, двом видам реальності – Богу і його творінню (природі) відповідають два види досвіду – внутрішній і зовнішній. Внутрішній (духовний) досвід ґрунтується на Божому озарінні. Зовнішній досвід формується "за допомогою зовнішніх відчуттів". На думку Бекона, на ньому тримається усе природознавство, бо людям, "від народження властивий спосіб пізнання, що йде від відчуттів до розуму, так що коли нема відчуттів, не існує і науки" зовнішній досвід дає змогу цілісно сприймати явища і притаманний як людям так і тваринам. Соціально-політичні ідеї Р. Бекона склалися від впливом Платона. Це підтверджує його проект побудови раціональної держави, в якій існує ієрархія чотирьох соціальних станів (груп):

1. священиків;
2. вчених;
3. військових;
4. ремісників та землеробів

Провідна роль належить стану священиків, які є духовними керівниками суспільства і водночас найбільш освіченими людьми, бо причетні до розвитку усіх наук. Філософ надавав великого значення розвитку шкільництва. З цією метою він звертався до папи, щоб той потурбувався про збільшення числа шкіл та здійснив суттєву реформу шкільної справи. І, нарешті, мислитель вважав, що держава (суспільство) має спиратися на фундамент

Епоха Відродження (14 – 17 століття нової ери). Зростання виробництва в цей період зумовило розвиток техніки, природознавства, математики. Це вимагало визволення розуму від схоластики і повороту до суто логічних проблем, до природничо - наукового пізнання світу та людини. Виразниками такої тенденції стали найвідоміші мислителі епохи Відродження, загальним пафосом якої стали ідеї гуманізму. Гуманізм (від 21 латинської гуманус – людський) в загальному розумінні означає "прагнення до людяності". Одночасно нова епоха стала відродженням античної культури. Особливості філософії епохи Відродження полягають в наступному:

по – перше, середньовічна догматика забороняла думати і відчувати. Людське тіло вважалось темницею і оголошувалось гріховним. Гуманісти Відродження, навпаки, "реабілітували" людину, прославляли земну любов і красу людського тіла. Антропоцентризм – перша і основна особливість філософії Відродження.

по – друге, секуляризація (відділення) релігії від науки, від політики і моралі. Тепер проблеми держави, моралі і науки не розглядали крізь призму теології. Ці сфери буття почали визнаватись поза релігією.

по – третє, філософія Відродження характеризується пошуками правильного методу пізнання природи. Виділилось два напрямки пізнання: сенсуалізм (емпіризм) і раціоналізм. Сенсуалісти стверджували, що в основі пізнання повинні бути відчуття і головним методом є експеримент, дослід. Раціоналісти вважали основним засобом -- логічне мислення, розум.

по – четвєрте, в цю епоху формується новий матеріалістичний світогляд. Його проміжними формами стали деїзм і пантеїзм. Деїсти (від латинської -- Бог) визнавали божественне первоначало але вважали, що Бог, створивши світ, більше не втручається у встановлені ним закони для природи. Пантеїсти (від грецької – рап – все, теос – Бог) – ототожнювали світ і Бога. “Все є Бог, єдиносущне. Поза Богом немає нічого. Саме ці особливості сформували світогляд філософів епохи Відродження. 4. Видатними філософами епохи Відродження можна назвати Данте Алігері (1265 – 1321 роки нової ери), Марсілія Падуанського, Франческо Петрарку (1304 – 1374 р. н. е.), Леонарда Бруні (започаткував ідею первинності критерію моралі в оцінці життя людини), Лоренцо Валлу (засновник порівняльного аналізу в логіці), Еразма Ротердамського (1469 – 1536 р. н. е.). Філософ Джордано Бруно (1548 – 1600 р. н. е.) дотримувався пантеїстської філософії осмислення природи. Метою філософського пізнання він вважав не Бога, а природу і висловлював ідею про нескінченість природи і нескінченість Всесвіту. За пропаганду цих ідей був спалений на вогнищі. Філософ Микола Кузанський (1401 – 1464 р. н. е.) став родоначальником ренесансного платонізму. Його твори “Знаюче незнання”, “Про вчене незнання” прославляли розум людини, її здібності. Він висловлював ідеї про наявність життєвого духу, тілесної субстанції, що зв’язує відчуття з розумовою спроможністю. Микола Кузанський також розробив вчення про інтелект, про істину. Істина, за його поглядами, завжди процес, а не догма, процес пізнання руху до Бога. “Отже, про істину ми знаємо тільки, що є вона невловима: наш розум ставить до істини, як можливість – до абсолютної необхідності, що не може бути ні більшою ні меншою, ніж вона є. Недарма суть речей, істина суцього, незбагненна у своїй чистоті, і, хоч філософи її розшукують, проте ніхто не знайшов її такою, якою вона є. І чим глибша буде наша вченість у цьому незнанні, тим ближче ми підступимо до істини”. (Кузанський Н. Про вчене незнання. Соч.: У 2т. – М., 1979. – Т. 1. – С – 53 – 54.) Однією з галузей філософії епохи Відродження був утопічний соціалізм. Найбільш відомі філософи цього напрямку Томас Мор (1478 – 1535 р. н. е.) та Томаzzo Кампанелла (1568 – 1639 р. н. е.). Вони були переконані втому, що приватна власність повинна бути знищена. Достаток, в якому живуть жителі видуманої ними країни “Утопія”, досягається примусовою працею, скороченням потреб, ліквідацією розкоші. Держава повинна втручатись навіть у творчість. Кожен крок громадянина спрямовується і контролюється наукового знання.

Питання для самоконтролю:

1. У чому полягають основні відмінності у світогляді античності та європейського Середньовіччя?
2. Розкрийте сутність схоластичної філософії.
3. Розкрийте основні положення арабської філософії Середньовіччя.
4. Проаналізуйте основні положення філософії Фоми Аквінського

Запитання для закріплення матеріалу

1. Сучасне значення провідних ідей християнської патристики.
2. Схоластика і містика як провідні напрями середньовічної філософії.
3. Вихідні ідеї філософії гуманізму та їх світоглядне значення.
4. Розвиток ідей італійського гуманізму.
5. Як розглядали проблеми буття філософи доби середньовіччя?
6. В чому полягає суть поняття “патристика”. Довести на прикладах.
7. В чому полягає відмінність проблем, які розглядали філософи епохи Відродження, від проблем, що вивчались мислителями епохи середньовіччя?

Тема 4. Філософія Нового часу та епохи Просвітництва.

Філософія ХІХ – ХХ століть.

Мета вивчення: Дати студентам уявлення про особливості розвитку філософії в Новий час. Ознайомити з розвитком емпіричного та раціоналістичного напрямків у філософії. Звернути увагу студентів на досягненнях філософів Нового часу в онтології, гносеології та філософії історії. Після вивчення матеріалів теми ви повинні знати: - в чому проявлялась новизна нового історичного періоду; - якими були змістові наголоси новоєвропейського світогляду; - як провідні напрями новоєвропейської філософії розвивали та виражали їх. вміти: - визначати зміст основних філософських позицій, що сформувались в Новий час; - бачити та пояснювати внутрішній зв'язок між основними напрямками новоєвропейської філософії; - виділяти нове у філософських ідеях цього часу. розуміти: - найважливіші особливості філософії цього часу; - зміст і спрямованість провідних проблем новоєвропейської філософії; - особливості тлумачення людини і суспільства у філософії Нового часу.

Ключові терміни і поняття. Об'єкт і суб'єкт – об'єкт – частина природи, на яку спрямована активність людини; суб'єкт – людина, як вихідний пункт прояву активності; Закон – об'єктивний, сталий, повторюваний тип зв'язку між процесами та явищами дійсності; Субстанція – позначає таку основу світу, яка охоплювала всі форми та явища світу; Аксиома – очевидне положення, яке не потребує доведення.

1. Новим періодом названо час з 16 по 18 століття нової ери. В цей час в соціально – економічному розвитку країн Західної Європи відбуваються суттєві зміни в економічній, політичній та духовній сферах. З 24 розширенням виробництва утвердилась нова політична сила – буржуазія. Це проявилось в переможних Англійській та Нідерландській буржуазних революціях. Прискорений розвиток виробництва обумовлював висунення на передній план науки. Саме в 17 – 18 століттях нової ери визріла необхідність перетворень у природознавстві і гуманітарних науках. Пріоритетними стали такі науки як: математика, механіка, логіка і філософія. Домінуючою

формою світогляду стає деїзм або пантеїзм, що дозволяло не заперечуючи Бога, визнавати велич і могутність Природи і Людини.

2. Значними були досягнення філософів Нового часу в галузі методології. Методологія (систематизація і пояснення набутих знань, способи бачення емпіричного (досвідного) матеріалу науки, оцінка засобів і методів які застосовуються в науці). Найбільш плідно в цьому напрямку працювали філософи Френсіс Бекон (1561 – 1626 роки нової ери) та Рене Декарт (1596 – 1650 роки нової ери). Френсіс Бекон – син чиновника. Навчався і працював в Кембріджі. Найбільш відомі його філософські праці – “Про гідність і збагачення наук”, “Новий Органон”, “Нова Атлантида”. У центрі уваги філософії Бекона стоїть проблема Людини і Природи (можливість пізнання природи людиною і формування наукового методу пізнання). Головним в осмисленні оточуючого світу, з його точки зору, є експеримент, дослід. Говорячи про емпіриків він вважав, що чиста емпірія не веде до нових відкриттів. Істинна філософія за Беконом, повинна поєднувати такі способи пізнання -- як емпіричний та теоретичний. Найбільш продуктивним методом пізнання в науці він вважав індукцію. Вона дозволяє вченому одержувати нові і перевіряти старі знання. Індукція – логічна операція, яка забезпечує перехід від окремих поодиноких фактів до загальних положень. Він говорив : “Не слід все – таки допускати, щоб розум перескакував від подробиць до окремих і майже самих загальних аксіом і по Їх непохитній істинності випробував би і встановлював середні аксіоми... Для наук же варто очікувати добра тільки тоді, коли ми будемо сходити по істинних сходах, по безперервним, а не переривчатим ступеням - від подробиць до менших аксіом і потім до середніх, одна вище іншої, і, нарешті, до самого загального. Тому що самі нижчі аксіоми мало чим відрізняються від голого досвіду. Вищі ж і самі загальні аксіоми уможлядні і абстрактні, і в них немає нічого твердого. Середні ж аксіоми істинні, тверді й життєві, від них залежать людські справи і долі. А над ними, нарешті, розташовані найбільш загальні аксіоми – не абстрактні, але правильно обмежені цими середніми аксіомами.” (Бекон Ф. Новий Органон. Соч. У 2 т., Т. 1, М, 1978. – С. 58 – 61.) Таким чином, він обґрунтував індукцію (наведення) як метод узагальнення досвідного знання, як логічний шлях руху пізнання від знання ознак або властивостей, які повторюються в 25 окремих явищах, до висновку, що вони властиві всім явищам певного класу. Французький філософ Рене Декарт – автор книг “Біблія”, “Книга природи”, “Першооснови філософії” головну увагу приділяє розуму (тому він є раціоналістом). Мислення, з його точки зору, є головним критерієм людського розуму. Він говорив: “Я мислю, отже, я існую”. Виходячи з цього у книзі “Першооснови філософії” він дав роз’яснення предмету і завдань філософії. Філософія – це мудрість, досконале знання всього того, що може пізнати людина. Оволодіння знаннями, з його точки зору, є філософствуванням, тобто дослідженням першооснов. Йому належать слова “ніщо не виникає з нічого”. Найбільшим відкриттям Рене Декарта є дослідження явища дедукції. Дедукція – це перехід від загальних положень до окремих. Суть

дедуктивного методу. Розум володіє висхідними, абсолютно вірогідними аксіомами знання, які доступні лише інтуїції, тобто ясному, виразному сприйняттю, а в зв'язку з цим шлях до індукції (узагальнення) знань лежить через дедукцію. Отже, індуктивний і дедуктивний методи пізнання заклали базову основу для удосконалення оптимальної технології в різних галузях філософії.

3. Значними були досягнення філософів Нового часу в галузі онтології. Онтологія – філософська галузь про буття. Буття -- існування і розвиток матерії в природному і соціальному світах. Онтологією, як галуззю філософії, займались філософи: Г. В. Лейбніц, Ф. Бекон, Т. Гобс, І. Дідро, Д. Берклі, Р. Декарт і Б. Спіноза. У них були різні погляди на буття, первинність буття чи свідомості:

а) Філософи Ф. Бекон, Т. Гобі та Д. Дідро мали матеріалістичні погляди на онтологію. Первинним вони визнавали буття.

б) Філософ Г. В. Лейбніц розвивав плюралістичну концепцію об'єктивного ідеалізму у вченні про монади (від грецького – одиниця) -- різні неподільні духовні субстанції. Найнижчі монади які “сплять без сновидінь”, це -- земля, камінь, тощо. Другий клас монад: це ті, які мають відчуття і споглядання. Третій клас – це тварини, які мають невиразні споглядання і є напівсвідомими. Четвертий клас монад -- це душі людей з їхніми здібностями до самосвідомості. Г. Лейбніц вважав, що у Всесвіті є живі істоти, досконаліші за людей в духовному і тілесному відношенні.

в) Б. Берклі та В. Гольбах розвинули суб'єктивно – ідеалістичну онтологію. “... щодо нас матерія взагалі є все те, що діє будь – яким чином на наші органи відчуття”. Речі, це комбінації, своєрідні суми відчуттів. Існувати - значить бути сприйнятим.

г) Р. Декарт започаткував дуалістичний напрямок у філософії. Духовна субстанція -- атрибут мислення. Матеріальна субстанція – атрибут протяжності. Паралельно існуючі протилежності суть дуалізму Р. Декарта. Нідерландський філософ Б. Спіноза (1632 – 1677 роки) в книзі “Етика” обґрунтував дві субстанції Р. Декарта (протяжність і мислення). Субстанції Декарта були перетворені на нерозривну єдність – матеріальної субстанції і духовності. Спіноза до дуалізму Декарта додав діалектику (єдність, взаємозв'язок, розвиток).

4. Гносеологія – галузь філософії, що вивчає пізнання, джерело людських знань, пізнавальну роль чуттєвих і раціональних форм знання, природу істини. В період Нового часу сформувались три основні напрямки (погляди на це питання):

а) Матеріалістичний сенсуалізм (відчуття – єдине джерело пізнання). Пропагував цю ідею філософ Джон Локк, який говорив “Досвід – єдине джерело знання про зовнішній і внутрішній світ для людського розуму”.

б) Ідеалістичний раціоналізм. Джерелом знань є розум, а в розумі людям даний реальний світ.

в) Ідеальний сенсуалізм. Джерелом знань є відчуття, а в них людям даний або Бог, або нічого, крім відчуттів. Плюралістичний підхід до гносеології сприяв конкретно – науковому, філософському дослідженню особливостей чуттєвих і раціональних знань.

5. Філософія історії -- галузь філософського знання, яка займається проблемами смислу історії, її закономірностями, головними напрямками розвитку людства та теоретичними пізнаннями. До філософії історії підійшли французькі

просвітителі Вольтер, Ж.Ж. Руссо, Деламбер, Д. Дідро, Гельвецій, Гольбах, які внесли в осмислення суспільного життя таку складову частину скептицизму, як сумнів. У 18 столітті актуальним питанням, яке вивчалось, постало питання взаємовідносин людини і влади. Гельвецій і Гольбах говорили, що люди здатні створити справді гуманне суспільство, на основі принципів свободи, рівності та братерства. Ці принципи згодом стали гаслами Великої Французької революції. Д. Локк висунув положення про закон збереження людства: “Людина не може підкоряти себе деспотичній владі іншого.. Оскільки основним законом природи є збереження людства, то жодна людська санкція не може бути благодійною або обґрунтованою, якщо вона вступає всупереч з ним”. Феодальна державно – правова система розглядалась просвітниками як порушення властивих особі прав і свобод. П. Гольбах заклав гуманну ідею про те, що суспільство, середовище формує людину. Системну філософію історії створили К. Маркс та Ф. Енгельс, яка пізніше отримала назву “історичний матеріалізм”.

Теми для рефератів і доповідей.

1. Особливості методологічних позицій Ф. Бекона Р. Декарта; їх роль у розробці ідейних засад науки, в тому числі механіки і дорожнього будівництва.
 2. Тлумачення пізнання в філософії Нового часу.
 3. Філософія Нового часу про світобудову. Завдання для закріплення матеріалів теми.
1. Окресліть особливості розвитку філософії Нового часу.
 2. Порівняйте філософські ідеї Ф. Бекона та Р. Декарта.
 3. Порівняйте погляди на субстанцію Б. Спінози та Г. Лейбніца.
 4. Охарактеризуйте провідні ідеї європейських просвітників.

Література з теми.

1. В. Л. Петрусенко. Філософія: Навчальний посібник -- К: Каравела, 2001. С. 108 – 134.
 2. Філософія: Підручник для вузів. За ред. Г. А. Заїченко.-- К: Вища школа, 1995. С. 35 – 45.
 3. Філософія: Підручник. За ред. В. Г. Кременя. – Харків: Прапор, 2004. С. 139 – 153.
- Додаткова література.
1. Соколов В. В. Європейская философия 15 – 17 веков. -- М, 1984.
 2. Таранов П. С. Золотая философия. -- М., 1999.
 3. Татаркевич В. Історія філософії. Т.2. -- Львів, 1999.

Німецька класична філософія

Мета вивчення: Ознайомити студентів з особливостями розвитку філософської думки в Німеччині. Вказати – чому німецька класична філософія виділена як окрема наука. Підкреслити роль філософів І. Канта, Г. Гегеля , І. Фіхте та Л. Фейєрбаха в становленні німецької класичної філософії.

Після вивчення матеріалів теми ви повинні

знати:

- чому німецьку класичну філософію виділяють в окремий період розвитку новоевропейської філософії;

- на яких світоглядних засадах були створені великі філософські системи німецької класики.

вміти:

- простежувати логіку розвитку проблематики у німецькій класичній філософії;
- оцінювати загальні результати її розвитку.

розуміти:

- що нового внесла німецька класична філософія в новоевропейську філософію;
- зміст і значення розглянутих філософських тем;
- у якому сенсі німецька класична філософія завершила розвиток класичної новоевропейської філософії.

Ключові терміни і поняття. Априорні знання – ті знання, які передують достовірним знанням; Предмет мислення та пізнання -- частина об'єкта, яка виділена людиною для пізнання; Розвиток – за Гегелем, такий тип зв'язку, який підсумовує усі можливі зв'язки та взаємодії дійсності; Система знання – за Гегелем, будь яке знання, що претендує на істинне, має бути системно впорядкованим. 1. В середині 18 століття нової ери ідеї французького просвітництва заволоділи думками німецької інтелігенції. Першими, хто почав поширювати ідеї просвітництва в Німеччині були: Й. Вінкельман, Г. Лессінг, Й. Пестолоцці та І. Кант. Просвітництво в Німеччині набуває форми культурного руху і має багато ідей та обдарованих людей. Вищою цінністю для німецьких просвітителів стала ідея свободи. Античність сприймалась як втілення її форми. Античні міста – поліси сприймалися як німецькі роздріблені держави. Відроджується любов до культури. Формується літературно – філософський напрям “Буря і натиск” з ідеєю єдності німецьких земель. Водночас німецька класична філософія постала закономірним результатом попереднього розвитку новоевропейської філософії. Вона була останньою класичною формою європейської філософії. Після неї розпочинається період неокласичної філософії. Німецька класична філософія увібрала в себе провідну тематику новоевропейської філософії загалом, попередні досягнення європейської філософії і піднесла на новий рівень формулювання і вирішення основних проблем попередньої філософії. Крім того, німецька філософія внесла нові аспекти в світову філософську думку, зокрема: 1) явище активності або діяльності особистості; 2) принцип системності знань (будь – яке знання обґрунтоване, достовірне лише в системі знань); 3) ідея розвитку (все пов'язане з усім і все розвивається); 4) явище рефлексії (розвиток пізнання відбувається через рух від неусвідомленого до усвідомлення). 2. Початок німецької класичної філософії пов'язаний з діяльністю І. Канта (1724 – 1804 роки), уродженця міста Кенігсберг. Там він навчався і працював в університеті. Став академіком трьох університетів-- Кенігсберзького, Петербурзького та Ієнського. Творчість І. Канта поділяється на три періоди. Перший період (50 - 60 роки) називається докритичним В цей час він пробує пояснити походження світів через охолодження Сонячних систем. Головне питання,

яке ставив в цей час філософ, було: Як на основі розгляду фізичних сил пояснити походження Космосу? Другий період (70 – 80 роки нової ери) називають критичним. В цей період І. Кант досліджує пізнавальні здібності у книзі “Критика чистого розуму” (звідси назва періоду). Він ставить три питання: Що я можу знати? (де виводить пізнавальні можливості людини); Що я повинен робити? (де з’ясовує природу моралі); На що я можу сподіватись? (де розкриває сутність релігії). У книзі “Критика чистого розуму” І. Кант вказує на те, що початок будь – якого пізнання розпочинається знанням, яке він назвав “апріорним” (те що попереду). Це знання охоплює поняття простір і час, кількість і якість, причина і наслідок, мета і Бог (це знання перед свідоме). І. Кант виділяє чотири антиномії (протилежності між двома судженнями) чистого розуму. Одна з них “Світ має початок у часі і обмежений у просторі. І світ не має початку у часі і меж у просторі”. Кожна антиномія складається з тези та антитези. У книгах “Критика практичного розуму” та “Критика здатності судження” І. Кант порушує проблеми етики (моралі). Його етика обґрунтувала законність вимог поважати гідність людської особи. Призначення людини – зробити своєю головною метою досягнення блага на Землі, в тому числі вічного миру. Моральний закон, який розробив І. Кант, носить назву категоричний імператив. Його суть виражена в таких словах: “Роби тільки за тим максимумом, керуючись яким будеш у змозі побажати, щоб він став загальним законом.”, “Роби так, щоб ти завжди ставився до людства і в своїй особі, і в особі кожного іншого так, як до мети, і ніколи не ставився так, як до засобу”. Третій період (90 – ті роки 18 століття) називається антропологічним. В цей час І. Кант ставить питання: Що таке людина? У книзі “Антропологія з прагматичного погляду” він з’ясовує питання, чи може людина за реальних умов життя здійснити своє призначення і дає ствердну відповідь на це питання. Тому відкриття І. Канта в цьому питанні порівнюють з відкриттям Коперніка. Копернік зрушив Землю, а І. Кант зрушив людину, поклавши край її пасивності, як до цього розглядала людину попередня філософія. За своїми поглядами І. Кант був дуалістом. Він ділить дійсність на два світи: світ речей у собі, які позначають матеріальний світ, а також Бога, свободу волі і безсмертя душі; світ людської свідомості, яка не має можливості пізнати перший світ. Таким чином, значення діяльності І. Канта в тому, що: 1) він дав виправдану картину пізнання: пізнання не є дублюванням реальності, а є діяльністю створення інтелектуальних засобів людської взаємодії зі світом.; 2) людський розум може визнати надійним те знання, яке він сам вибудував; 3) людина постає в поглядах І. Канта творчою. 3. Георг Гегель (1770 – 1831 роки) уродженець міста Штутгарт. Свою кар’єру закінчив на посаді ректора Берлінського університету. Головною працею філософі є “Феноменологія духу”, яка визначила його, як об’єктивного ідеаліста. Одночасно ця книга вказує, чому саме Г. Гегель надав системності філософським знанням. Чому ж Г. Гегель є об’єктивним ідеалістом? Тому що у своєму дослідженні він вважав, що основою буття є духовна субстанція - “Абсолютна ідея.” Він

назвав її діючим розумом, який все створює. Абсолютна ідея, тобто система категорій, що само розвиваються. Ця система є творцем природи і людського суспільства. Гегель доводить логічний рух понять, категорій, наприклад таких, як якість, кількість, міра. 1 – теза якість; (буття). 2 – антитеза – кількість; (ніщо). 3 – синтез – міра; (становлення). Ці категорії – до природні, до суспільні сутності, перед якими в вихідному пункті “Абсолютної ідеї” попередні розвиваються ще абсолютніші – буття, ніщо, становлення. Отже на рівні синтезу здійснено становлення якісно нового етапу діалектичного розвитку, який включає попередні етапи як свої. Система філософії Г. Гегеля проявляється також в тому, що він дослідив стадії розвитку абсолютної ідеї в природі (книга “Філософія природи”), в суспільстві (книги “Філософія історії” та “Філософія природи”), у свідомості (книги “Наука логіки”, “Філософія духу”, “Філософія релігії”, “Естетика” та “Історія філософії”). Головним у вченні Г. Гегеля є діяльна активність суб’єкта. “Пізнай сам себе – ця абсолютна заповідь ні сама по собі, ні там, де висловлена історично, не має значення, тільки самопізнання, спрямоване на окрему спроможність, характер, схильність і є справжнє в людині”. Г. Гегель сформулював поняття методу. “Метод є не тільки вища сила чи, вірніше, єдина і абсолютна сила розуму, але вище і єдине пробудження, що знайшло себе у всьому через самого себе”. Також Г. Гегель вважається засновником діалектики. Так, у законі про перехід кількості в якість він розкрив і обґрунтував зміст стрибків – якісних переходів у процесі розвитку. У законі єдності і боротьби 31 протилежностей він всебічно розкрив суперечності, як джерело саморозвитку явищ, предметів і процесів. І. Фіхте (1762 – 1814 роки нової ери) створив оригінальне суб’єктивно – ідеалістичне вчення, згідно з яким, історія – це діалектика і активна взаємодія абсолютного “Я” (самосвідомості людства) та індивідуального “Я” окремої людини. “Діяти! Діяти! - ось для чого ми існуємо”. Реалізація волі людини створює всесвітню історію, як перехід із сфери необхідності у царство свободи. 4. Людвіг Фейєрбах (1804 – 1872 роки) уродженець містечка Ландегут Баварія. Працював викладачем філософії в Ерлангенському університеті. За книгу “Смерть і безсмертя”, де він заперечував безсмертя душі, був звільнений з роботи. Останні 25 років безвиїзно прожив на хуторі Брукберг, де і похований. На його могилі, за його заповітом, написані слова: “Бог це те, чим людина хоче стати, але стати не може”. Він став матеріалістом в антропології. Ці погляди Л. Фейєрбах розкрив у праці “Суть християнства”. Його антропологічний принцип – це єдність людської природи, що протиставляється гегелівському духовно – розумовому визначенню людини. “Не розум сам по собі, а єдність душі і тіла, розуму і тілесного організму -- така суть людини”. “Якщо релігія є сутністю людини – говорив він, -- то слід повернути людині всю повноту її життя, звеличити людину.” З його точки зору, справжньою філософією може бути лише антропологія людини. Мислить не душа, не мозок, а сама людина, -- говорив він. Таким чином, німецькі філософи зробили значний внесок у дослідження проблем онтології, гносеології, антропології та етики. Вони конкретно визначили свої

погляди на буття, по суті, вказавши на свою приналежність до матеріалістів, об'єктивних та суб'єктивних ідеалістів та дуалістів.

Теми для рефератів та доповідей.

1. Особливості та здобутки німецької класичної філософії.
 2. Ідея “коперниковського перевороту” у філософії І. Канта.
 3. Етичні та естетичні погляди І. Канта.
 4. Вчення Г. Гегеля про абсолютну ідею.
 5. Теорія діалектики Г. Гегеля.
 6. Філософія Л. Фейєрбаха, та її вплив на європейську філософію.
- Завдання для закріплення матеріалів теми.
1. Чому німецька філософія виділяється в окремий період?
 2. Розкрийте зміст “коперниковського перевороту” у філософії І. Канта.
 3. Поясніть розуміння Г. Гегелем життєвого циклу абсолютної ідеї.
 4. Окресліть особливості філософської позиції Л. Фейєрбаха.

Література з теми.

1. В. Л. Петрушенко. Філософія: Навчальний посібник. -- К.: Каравела, 2001. С. 134 – 156.
 2. Філософія: Підручник для вузів. За ред. Заїченко Г. А. -- К.: Вища школа, -- С. 45 – 51.
 3. Філософія: Підручник. За ред. Кременя В. Г. – Харків, -- 2004. -- С.134 – 156.
- Додаткова література
1. Стратон Р. Коротка історія новітньої філософії. -- К.: 1998.
 2. Татаркевич Вл. Історія філософії. Т. 3. -- Львів: 1998.
 3. Герасимчук А. А. Шейко . Філософія: -- Київ – Полтава, 1998. - 187 ст.
 4. Філософія: Навчальний посібник. За ред. І. Ф. Надольного. К., Вікар, 1997. -- 584 ст.

Філософська думка в Україні.

Мета вивчення: Дати студентам уявлення про особливості української філософської думки, умови її формування. Підкреслити людинолюбство української філософії , її терпимість до інших світоглядних впливів. Окреслити основні віхи становлення української філософської думки. Після вивчення матеріалів теми ви повинні знати: - історичні та культурні особливості формування української філософської думки; - етапи розвитку української філософії та їх загальну характеристику; - зміст і проблематику найважливіших філософських пам'яток; - характерні риси української філософії на кожному етапі її розвитку; вміти: - пояснювати історичні особливості проявів українських філософських пошуків; - робити порівняльний аналіз філософських надбань різних епох української історії. розуміти: - причини особливостей української філософської думки; 38 - органічний зв'язок філософських ідей з духовними та суспільно – історичними процесами в Україні; - культурне та соціальне значення філософської спадщини.

Ключові терміни і поняття. Антеїзм – філософська думка прояву любові до рідної Землі; Братські школи – центри освіти та духовного життя в Україні; Емоційність – надання переваги почуттям над раціональним мисленням; Естетизм – цінування краси в українській філософії. 1.

Українська філософія -- явище переважно внутрішнє у відношенні до української культури, тому що вона виражала, концентрувала, виводила на рівень осмислення важливі риси національного характеру. Ці риси наступні: 1) емоційність та чутливість (постають в якості співчуття, зацікавленого ставлення до людини); 2) сентиментальність та естетизм (позитивно проявляють себе як любов до краси в усіх її проявах); 3) психічна рухливість (українець швидко адаптується до різних ситуацій життя); 4) шанування індивідуальної свободи (історично проявляється в небажанні українців коритися насильству, іноземному пануванню); 5) релігійність українського народу; 6) ставлення до Землі та природи з любов'ю.

Особливостями української філософії є: 1) вона постає внутрішнім явищем української культури; 2) українська філософія не проявляла схильності до абстрактно – раціональних системних побудов; 3) вона проявляла схильність до моральних настанов (наприклад: “Повчання дітям” князя Володимира Мономаха); 4) переважно позитивно ставилась до релігії; 5) сильно повернена в сторону історичних осмислень особливостей долі українського народу; 6) вона досить сильно інтегрована в літературу, громадсько-політичну думку.

2. Філософія часів Київської Русі охоплює період з 9 по 14 століття нової ери. Ця філософія поєднала принесену християнством світову, перш за все старогрецьку філософську думку та традиційні міфологічні світоглядні уявлення східних слов'ян. Та все ж в Київській Русі (Україні) формується своєрідний тип філософствування, що відрізняється суб'єктом пізнання. “Любомудр” – філософ виступає як цілісний суб'єкт. Він мислить себе як факт всередині буття. Перше визначення поняття “філософія” в Україні міститься в творі Климента Окрідського “Пространне житіє Костянтина – Кирила Філософа”. Це визначення звучить так: “ філософія -- це “знання божих та людських речей, що навчає, як людина може прийти до Бога, як ділами своїми наблизитись за образом і подобию до творця свого”.³⁹ В Києво – Руській філософії існує негативне ставлення до природного “творного” світу. Наприклад, засновник Києво – Печерської лаври Феодосій у літописі “Києво - Печерський Патерик” говорить : “Никакоже пещися о плотномь”, “не имети надежа от земних никося”. Світ земний , як осередок “зла”, що протистоїть ідеальному показано в літописі Володимира Мономаха “Повчання дітям”. Оспівування книжкових знань, символів, знайшло своє відображення у літописах: “Повість минулих літ”, “Ізборник Святослава 1076 року”, “Моління Данили Заточника”, “Слово про закон і благодать” монаха Іларіона. У поглядах староруських філософів: « Серце є ланкою, яка зводить воедино розум, чуття і волю людини та наближає її до Бога». Староруська філософія розвивалась до 1470 року, поки, по смерті останнього київського князя Симона Омельковича не було скасоване Київське удільне князівство, а влада не перейшла до литовських князів. Таким чином , філософія Київської Русі відрізнялась тим, що: 1) від самого початку постала у поєднанні з давньогрецькою філософією; 2) філософія і мудрість сприймалися переважно як найперші настанови для індивідуального самозаглиблення:

“філософствування у Христі”; 3) на першому плані не знаходились питання абстрагування, а перш за все, моральні настанови. 3. Протягом 15 – 17 століть Україна перебуває в складі Великого Литовського князівства а потім Речі Посполитої. Відповідно і розвиток філософської думки ділиться на два періоди. Перший період – 14 - 15 століття , другий - 16 – 17 століття. В другому періоді посилюється вплив на українську філософію католицької церкви, і відповідно посилюється національно – визвольний супротив на рівні філософської думки. Звичайно, перебування в складі цих держав мало для України і позитивні риси. По – перше, внутрішнє життя в Україні дещо стабілізувалось після років монголо – татарського іга. По – друге, відкрились можливості для більш інтенсивних зв’язків із країнами Західної Європи. Відомими філософами – гуманістами кінця 15 -- першої половини 16 століття були Юрій Дрогобич, Сергій Оріхівський, та інші філософи. Відправною точкою світогляду цих діячів були ствердження гідності особи, ідеалів соціальної справедливості. Центрами розвитку філософської думки були братства та академії. Зокрема, в Острозькій академії працювали відомі просвітники Г. Смотрицький, В. Суразький, Клірик Острозький, Іван Вишенський, Петро Скарга та інші. Їхніми світоглядними орієнтирами були: 1) вони відстоювали ідею захисту українського народу; 2) порушували питання про громадські права і особисті свободи; 3) відстоювали думку про природну рівність людей; 4) орієнтувались на внутрішнє духовне життя людини. Філософ І. Вишенський мав деякі відмінні погляди, більше орієнтуючись на східний, російський світ. Зокрема, він рішуче виступив 40 проти західноєвропейських впливів на українську культуру. В Києво – Могилянській Академії, заснованій у 17 столітті працювали відомі філософи І. Галятовський, І. Гізель, С. Яворський, Ф. Прокопович, Г. Кониський та інші. Вони вважали, що: 1) філософія це система дисциплін, яка повинна віднайти істину (до речі у Академії викладались діалектика, натурфілософія, психологія, метафізика); 2) істину слід шукати на шляху дослідження наслідків Божої діяльності; 3) здобуття істини є результатом складного процесу пізнання; 4) пріоритетне значення має розум; 5) вирішальне значення для пізнання має науковий метод; 6)сєнс життя у творчій праці. Засновник Києво – Могилянської Академії Петро Могила мав такі погляди: 1) відстоював ідею розвитку науки та освіти під егідою церкви; 2) закликав поширювати освіту серед народу; 3) наполягав на пріорітетності духовної влади над світською; 4) окреслив образ бажаного володаря “Філософа на троні”. 4. У 18 столітті Україна була поділена між Росією, Річчю Посполитою та Туреччиною, що і відбилось на становленні філософії. Певний час, поки ще існувала Києво - Могилянська академія, вона залишалась центром світоглядних узагальнень. З нею пов’язане ім’я відомого не лише в Україні, а й у світі Григорія Савича Сковороди (1722 – 1794 роки). Він народився в селі Чорнухи Лубенського козачого полку, в родині збіднілого козака. Випускник Києво – Могилянської Академії. Відомий своїми творами, які дійшли до нашого часу у вигляді збірок поезій: “Сад божественних песний”, “Начальная дверь к христіанскому

добронравию”, “Наркисс”, “Асхань”, “Басни харьковские”. Погляди Г. С. Сковороди: 1) світ складається з двох натур: видимої чуттєвої і невидимої, духовної; 2) дві натури існують паралельно; 3) існує три світи: макрокосм (природа), мікркосм (людина) та світ символів (Біблія). Біблія, з точки зору Г. Сковороди, особливий реальний світ, який існує між мікросвітом і макросвітом.; 4) людина, як малий світ, поєднує в собі дві натури; 5) перед людиною стоїть завдання пізнати себе; 6) потрібно прислухатись до голосу серця; 7) любов та віра дасть змогу людині вийти за межі свого “Я”; 8) людське щастя втілюється не лише в духовних шуканнях, а й у праці.

5. У 19 – на початку 20 століття українська філософія розвивалась не як самостійне явище, а під впливом тих держав і культур, в яких перебувала Україна. Розвивалась як класична філософія, так і філософія бунтарська, національно – визвольна. До носіїв класичної філософії можна віднести Петра Лодія (автора дослідження “Логические наставления , руководствующие к познанию і различению истинного от ложного”, Памфіла Юркевича, автора праць “Ідея”, “Серце і його значення в житті людини”, та інших. До речі, щодо філософської ментальності, яка склалася в цей час у класичній філософії, слід назвати слова М. Гоголя: “Я сам не знаю, яка у мене душа, хохляцька чи російська. Знаю тільки, що ніяк би не надав переваги ні малоросіянинові перед росіянином, ні росіянину, перед малоросіянином”. Бунтарська, національно – визвольна філософія знайшла своє відображення у творчості Т. Шевченка, І. Франка, М. Драгоманова та інших. Так, Т. Шевченко (1814 – 1861 роки) у своїх творах “Розрита могила”, “Великий льох” та інших, вивчав проблеми людини, її переживання. Іван Франко мав наступні світоглядні позиції: 1) ставив у центр міркувань людину; 2) основним чинником майбутніх зрушень вбачав прогрес науки і техніки; 3) критично ставився до марксизму щодо матеріалізму; 4) був прихильником індуктивного методу дослідження; 5) виступав проти “державного соціалізму”; 6) моральну опору людства вбачав в релігії. Михайло Драгоманов (1841 – 1891 роки) народився в місті Гадячі у дворянській родині. Прогресивною рисою його діяльності була боротьба проти царського самодержавства. Він вважав, що соціальну несправедливість можна усунути лише докорінними змінами економічного ладу. Земля і фабрики повинні стати власністю робітників. За філософськими поглядами – матеріаліст, атеїст. Він відстоював право спілкуватись рідною мовою, захищав українську культуру. В кінці 19 -- на початку 20 століття плідно працював В. Вернадський (1863 – 1945 роки). Він став творцем вчення про ноосферу. Його твори формували біосферне мислення. Під впливом діяльності людини біосфера поступово перетворюється в нове середовище – ноосферу (сферу розуму). Це приведе до радикальних змін в самій біосфері. В. Вернадський постійно вболівав за Україну, виступав за збереження культурної спадщини українського народу. На початку 20 століття активізувалась пропаганда національно – визвольних ідей як в Україні, так і у вигнанні, в межах української діаспори. Досить популярними були погляди Дмитра Донцова, який зокрема у книзі “Дух

нашої давнини” проповідує наступні погляди: 1) визнання впливу ідей на історичний розвиток; 2) визнання вирішальної ролі людської особистості в історії; 3) основною силою індивідуума розглядав ірраціональну волю; 4) ратував за повернення до джерел національних традицій.

Теми для рефератів та доповідей:

1. Провідні філософські джерела Київської Русі про людину, суспільство та історію. 2. Україна та Західна Європа 16 – 17 століть: вплив їх зв'язків на розвиток філософії. 3. Роль православних братств і братських шкіл у розвитку філософії та освіти України. 4. Життя та філософська творчість Григорія Сковороди.

Філософія 19 – 20 ст.

Мета вивчення: Ознайомити студентів із особливостями розвитку філософії 19 – 20 ст., опрацювати погляди науковців цієї епохи, осмислити нове розуміння і ставлення до світу та людини філософів епохи. Після вивчення матеріалів теми ви повинні знати: - основні етапи становлення позитивістської філософії; - спільне і відмінне в концепціях “буття людини” М.Хайдеггера, К.Ясперса та Ж.-П.Сартра; - фундаментальні риси екзистенціалізму; - основні етапи становлення філософської антропології. вміти: - пояснювати конкретними прикладами особливості розвитку філософії 19 – 20 ст.; - пояснювати, що сприяло появі „філософії життя” та які її характерні риси? розуміти: - основні відмінності філософії Нового Часу, та філософії 19 – 20 ст.; - які саме чинники вплинули на розвиток філософії 19 – 20 ст.;

Ключові терміни і поняття. Позитивізм (франц. positivisme — умовний, позитивний, побудований на думці) — філософський напрям, який єдиним джерелом істинного знання проголошує емпіричний досвід, заперечуючи пізнавальну цінність філософських знань, теоретичного мислення. Прагматизм (грец. pragma — справа, дія) — філософська течія, яка зводить суть понять, ідей, теорій до практичних операцій підкорення навколишнього середовища і розглядає практичну ефективність ідей як критерій їх істинності. Філософія життя — напрям у некласичній філософії кінця ХІХ — початку ХХ ст., представники якого проголосили життя (в біологічній, психологічній формах) основним предметом філософії. Феноменологія (грец. phainomenon — той, що з'явився) — суб'єктивноідеалістична течія, яка зводить все суще до феноменів (явищ свідомості, даних з очевидністю) і описує їх за допомогою інтуїції. Екзистенціалізм (лаг. existentia — існування) — суб'єктивістське вчення, в якому вихідні значення сущого (що таке річ, просторовість, часовість, інша людина та ін.) виводяться з існування (екзистенції) людини. 1.Розвиток науки в ХІХ ст. (досягнення німецьких вчених — Карла Вейерштраса (1815—1897), Георга Кантора (1845—1918), Георга Рімана (1826—1866) — в математиці, англійців Майкла Фарадея (1791—1867), Джеймса Максвелла (1831 —1879) та німця Германа Гельмгольца (1821—1894) — у фізиці, шведа Єнса Берцеліуса (1779— 1848) і росіянина Дмитра Менделєєва (1834—1907) — в хімії, англійця Чарльза

Дарвіна (1809—1882) — в біології), усвідомлення її значущості для промисловості та суспільного добробуту зумовили виникнення позитивізму — філософської течії, головним предметом якої стало наукове знання, яке він називає «позитивним». Позитивізм (франц. *positivisme* — умовний, позитивний, побудований на думці) — філософський напрям, який єдиним джерелом істинного знання проголошує емпіричний досвід, заперечуючи пізнавальну цінність філософських знань теоретичного мислення. Позитивізм протиставляє таке «позитивне» знання «метафізичному», або спекулятивному, яке виходить за межі фактів. Він не тільки занурює філософію в наукову проблематику, а намагається і розбудувати філософію на основі критеріїв науковості, характерних для природознавства (конкретних або точних наук). Позитивізм (філософія «позитивного» знання), який часто називають «філософією науки» — одна з найвпливовіших течій останніх півтора століть. Видозмінюючись (від позитивізму до махізму і далі до неопозитивізму), він багато в чому визначив духовне обличчя людства сучасної епохи, яку характеризує розвиток науки і техніки. Теоретичним джерелом позитивізму є Просвітництво з його вірою у всемогутність розуму, в науково-технічний прогрес, а також англійський емпіризм Локка і Юма. 34

Основні ідеї та настанови позитивізму можна звести до таких тверджень: 1. Справжня наука не виходить за сферу фактів, за межі чуттєвого даного. Вона не гониться за невловимими першоосновами і першопричинами. Звідси бере початок заперечення метафізики, яка не дотримується цієї вимоги. 2. Наука, яка вивчає факти, є всемогутньою. Не існує меж науковому пізнанню. 3. Суспільство також підлягає науковому пізнанню. Наукою про суспільство є соціологія. 4. Розвиток науки і техніки, а також соціології є запорукою суспільного прогресу.

2. Прагматизм виник у США наприкінці XIX ст. і набув найбільшого впливу в першій чверті XX ст. Це перша оригінальна (американська за походженням і за духом) філософська течія. Вона відобразила характерні риси ментальності молодої американської нації. Прагматизм (грец. *pragma* — справа, дія) — філософська течія, яка зводить суть понять, ідей, теорій до практичних операцій підкорення навколишнього середовища і розглядає практичну ефективність ідей як критерій їх істинності. Прагматизм є емпіристською течією. Він апелює до досвіду, інтерпретуючи його значно ширше, ніж класичний емпіризм. Досвід він тлумачить не як певну пізнавальну процедуру, а як будь-які переживання людини. На основі цього засновники прагматизму ведуть мову про релігійний, містичний та ін. досвід. Продовжуючи традиції англійського емпіризму, зокрема Юма і Берклі, прагматизм асимілював багато ідей позитивізму (Спенсера, Мілля, Авенаріуса) і філософії життя (Бергсона). Основні представники прагматизму — американські вчені і філософи Чарльз Пірс (1839—1914), Вільям Джеймс (1842—1910) та Джон Дьюї (1859—1952). Засновник прагматизму Ч. Пірс порвав з класичною традицією в гносеології, згідно з якою пізнання — це відтворення, відображення світу, а істина полягає у відповідності (збігу) знання і дійсності. Пірс, як і Авенаріус, розглядав мислення як спосіб пристосування людини до дійсності. Пізнання

як відображення дійсності, досягнення істини заради істини він заперечує, трактуючи його як пристосування до середовища, знаходження оптимальних реакцій для його контролювання, задоволення потреб людини. Отже, «мислення (пізнання) розглядається як діяльність, спрямована не на понятійне відображення світу, а виключно на регулювання стосунків між організмом і середовищем, на витворення оптимальних реакцій на задоволення його здатностей пристосування». Людина, на думку Пірса, виробляє сукупність звичок діяти відповідно до певного середовища, і ці звички ґрунтуються на вірі. Віра в даному разі не є суто релігійною, а швидше переконанням, довірою, яку людина відчуває до певних ідей. Розуміння віри як звички діяти певним чином Пірс запозичив у Юма. Свідомість людини, на його думку, складається не з істин, а з вірувань, тобто із звичок діяти певним чином за певних обставин. Коли ж дія не дає бажаного результату, тобто коли вірування дає збій, тоді виникає сумнів і починається дослідження, що закінчується формуванням нового покоління, нової віри. 35 .Ірраціоналізм не є породженням новітньої філософії. Різною мірою сліди його помітні в патристиці (Тертуліан, Августин), поглядах Паскаля, романтиків, пізнього Шеллінга. Однак тільки наприкінці ХІХ ст. він виходить на передній план філософської думки. Поширення і вплив ірраціоналізму зумовлені насамперед розчаруванням інтелектуалів в ідеї царства розуму на землі, яку в ХVІІІ ст. проголосили ідеологи молодого буржуазії. Соціальні катаклізми (війни, революції) засвідчили, що людство далеке від омріяних ідеалів земного раю. Утвердженню ідей ірраціоналізму сприяло й поширення зневір'я в гуманістичні засади науково-технічного прогресу. Розвиток науки і техніки — найважливіших дітищ розуму поряд з демократією — приніс людству як вражаючі досягнення, так і невідомі раніше біди (Хіросіма, Чорнобиль, екологічна катастрофа). Засновники ірраціоналізму, мовби передчуваючи, що перетворення науково-технічного розуму на суспільного ідола може призвести до небажаних наслідків, виступили проти абсолютизації та універсалізації наукового пізнання, протиставивши йому релігійний, художній, а також філософський спосіб освоєння дійсності. Причиною виникнення ірраціоналізму можна вважати також усвідомлення обмеженості розуму як чинника людської поведінки. Як засвідчує психологія і філософська антропологія, в поведінці людини часто вирішальна роль належить емоціям, волі, підсвідомому, тобто так звані ірраціональні чинники. Ірраціоналізм засвідчив кінець класичної європейської філософії Нового часу, яка ґрунтувалась на ідеях раціоналізму. Одним з найвідоміших критиків раціоналізму і засновником ірраціоналізму Нового часу був датський теолог і філософ Сьорен Керкегор (1813—1855). Після бурхливого студентського життя він поринув у релігійну віру, відмовившись навіть від нареченої. Здобувши ступінь магістра теології, проігнорував церковну кар'єру, оскільки вбачав у сучасному йому християнстві зраду самої ідеї християнства. Своє коротке життя провів у напруженому пошуку істини; його філософія є особистим досвідом духовних поривань, вистражданою ним істиною. 4.Філософія життя — напрям у

некласичній філософії кінця ХІХ — початку ХХ ст., представники якого проголосили життя (в біологічній, психологічній формах) основним предметом філософії. Постала вона як своєрідний протест проти класичного гегелівського ідеалізму, який не переймався проблемою існування конкретної людини з її стражданнями і пориваннями. Виступила вона й проти неокантіанської та позитивістської версії філософії, яка зводила філософію тільки до аналізу методологічної проблематики науки. Філософія життя знаменувала собою поворот до людини, її проблем і переживань, до антропологічної й аксіологічної проблематики. Якщо для класичної філософії гаслом було «істина понад усе» (символом її може бути Д. Бруно), то для філософії життя — «людина понад усе». Це означало не просто переосмислення глибинних життєвих орієнтирів, але й переоцінку цінностей. Критиком традиційних цінностей і пророком нових виступив німецький мислитель Фрідріх Ніцше. Світогляд його формувався під впливом волюнтаризму Шопенгауера, дарвінізму, творчості Гете і музики Вагнера. В одній із перших праць, досліджуючи виникнення давньогрецької трагедії, Ніцше виділяє два первні (складники) культури — діонісівський (за йменням бога виноробства Діоніса), який уособлює буянню творчої енергії, оп'яніння життям, екстаз — все те, що можна тлумачити як прояв стихійних сил в людині і культурі і аполлонівський (за йменням Аполлона — бога музики, гармонії, світла), який є носієм міри, порядку, тобто розуму. Визнаючи єдність цих первнів у культурі, він віддає перевагу діонісівському, тобто ірраціональній стихії. Перемога аполлонівського (раціонального) первня у давньогрецькій філософії та культурі, яка настала з часів Сократа, означала, на думку Ніцше, початок декадансу (занепаду) цієї культури. Сократ, який прагнув підкорити життя розуму, звести все його розмаїття до правил розуму, є символом декадансу.

5. Феноменологія (грец. *phainomenon* — той, що з'явився) — суб'єктивноідеалістична течія, яка зводить все суще до феноменів (явищ свідомості, даних з очевидністю) і описує їх за допомогою інтуїції. Творцем і відомим представником феноменології був німецький мислитель Едмунд Гуссерль (1859—1938). У побутовій мові слово «феномен» вживається в значенні неповторного, незвичного явища, досягнення людини. У філософії феномен має дещо інше значення, яке можна з'ясувати лише через співвідношення феномена з явищем. Явище є виявом чогось, що відмінне від нього. Так, за грою кольорів при заході сонця фізик бачить певне заломлення променів у атмосфері. Він за явищем (грою кольорів) шукає сутність (закони заломлення світла). На відміну від фізика, художник та пересічна людина сприймають цю гру кольорів як самоданність, вони не роздвоюють його на явище і сутність. Ця гра кольорів і є для них феноменом. Феномен — те, що дано в сприйманні і не більше. Для Гуссерля феномен — безпосередня даність, те, що дано з очевидністю. Якщо людині, наприклад, хтось розповідає про слонів у Африці, то феноменом для неї є не слони, а мова, жести, інтонація розповідача, те, що дано з очевидністю. Гуссерль висунув ідею розбудови філософії як строгої науки. На його думку, вимозі строгої науки не відповідає ні натуралізм (так він називає позитивістський

напрям), ні історизм (філософія життя). Перший виходить з наївної віри в існування світу, а це, на його думку, некритична позиція: строга філософія нічого не бере на віру, вона якраз і повинна обґрунтувати існування світу. **Марксизм** усвідомлює односторонність і обмеженість механістичного матеріалізму XVIII ст. і вважає себе єдиною філософією, що змогла вибудувати всебічну, цілісну і послідовну картину немеханістичного розуміння матерії. Об'єднує ж їх вихідний принцип "у світі немає нічого, крім матерії, що рухається". Розбіжність зводиться до того, як саме, згідно з тим чи іншим підходом, рухається матерія.

Вихідний принцип матеріалізму – протиставлення, з одного боку, матерії, природи, буття, фізичного, об'єктивного: це, на думку марксистів, і є справжнє буття, а з іншого – свідомості, духу, мислення, психічного, суб'єктивного – це похідне, другорядне, залежне від матерії. Ф. Енгельс формулює у зв'язку з цим "основне питання філософії": що є первісним, тобто справжньою першоосновою світу – свідомість чи буття, духовне чи матеріальне? Вирішення "основного питання філософії", за Енгельсом, поділяє філософів "на два великі табори": матеріалістів та ідеалістів. Марксизм вважав неможливим будь-який третій варіант, окрім матеріалізму та ідеалізму, які буцімто були вираженням у філософів класових інтересів, відповідно, – "експлуатованих" та "експлуаторських" класів. Тому матеріалізм та ідеалізм, мовляв, перебувають у постійній боротьбі впродовж усієї історії філософської думки. Марксизм вважає, що зміст розвитку філософської думки – боротьба матеріалізму та ідеалізму, завдання матеріалізму – бути непримирним до ідеалізму, "войовничим".

До універсальних властивостей матерії марксизм зараховує її нестворюваність і незнищенність, вічність існування в часі та нескінченність у просторі, невичерпність її структури. Наголошує, що матерії завжди притаманні рух і змінюваність, саморозвиток, перетворення одних форм в інші. Рух розглядає як універсальний спосіб існування матерії, зумовлений самою природою матерії. Простір і час вважає загальними формами буття матерії, які поза матеріальними об'єктами не існують. Важливе місце в марксистському матеріалізмі посідає концепція універсальної детермінованості всіх матеріальних явищ, їх залежності від структурних зв'язків усередині матеріальних систем та зовнішніх впливів. Виділено ієрархію взаємно зумовлених рівнів структурної організації – "форм руху матерії", яка відображає водночас структурні рівні світобудови та основні етапи її еволюції. Основу цієї класифікації сформулював та описав Енгельс: це механічна, фізична, хімічна, біологічна, соціальна форми руху матерії. Марксизм підкреслює якісну своєрідність, неможливість редукції вищих форм до нижчих, а разом з тим – наявність спільних фундаментальних принципів для всіх рівнів.

Структуралізм та постструктуралізм (постмодернізм) Структуралізм – загальна назва комплексу напрямків, що виникли в гуманітарних науках XX ст. як спроба пошуку та експліцитного опису структури досліджуваних об'єктів. Структурний метод дослідження сформував- На матеріалі різних сфер пізнання

(літературознавства, етнографії, історії, мистецтвознавства, психології, соціології) структурний аналіз дозволяв відтворити та проінтерпретувати всезагальні форми у безособовому, об'єктивованому плані, відкидаючи психологізм, історико-часові установки. Ключове поняття методології структуралізму – структура (від лат. *structura* – побудова, розташування, лад). Дослідити на структурному рівні означає виділити елементи цілого на такому рівні абстракції, який дозволяє відволіктися від якісної специфіки елементів. Структуралізм усвідомлюється не лише як метод, а й як переосмислення ідей класичного раціоналізму, і як протиположність екзистенціальноперсоналістським концепціям. Методологічно структуралізм орієнтований на зближення наук про людину із природничими науками. У соціальнокультурному плані структуралізм є інтелектуальною реакцією на позитивізм і довіру прогресові, що були характерні для філософії Нового часу. КЛЮДУ ЛЕВІ-СТРОССУ (1908–2009) належить ідея застосування методу структурної лінгвістики в етнології для аналізу стійких первісних культур. Впроваджена ним нова дисципліна – структурна антропологія («Структурна антропологія», 1958) – мала пояснити всі типи наявних ментальностей; на матеріалі дослідження міфів довести логічність мислення «примітивної» людини як особливого типу раціоналізму. Достоїнство структурного методу, за Леві-Строссом, в тім, що він дозволяє звести велику різноманітність типів людських суспільств до декількох основних принципів. Французький філософ та історик науки МІШЕЛЬ ФУКО (1926–1984) досліджує універсальні значущі рівні культури, які детермінують індивідуальність у будь-який культурний період. Програма «археології знання» («Слова та речі: Археологія гуманітарних наук», 1966) має на меті пояснити зміни в соціальному досвіді людства. Важливо дослідити сукупність умов, за яких знання виступає саме в такому вигляді в даному місці і в даний час – зробити синхронний аналіз, абстрагований від історичних подій і особистості дослідника. Суттєвим при цьому є не визрівання однієї ідеї, а співіснування багатьох, не причинні зв'язки між елементами знання, а межі та пороги, які їх розділяють. Фуко розрізняє три епістеми (грецьк. – знання), тобто пізнавальних поля – Відродження, класичний раціоналізм і сучасність. В першій мова є річчю серед речей, у другій мова – прозорий засіб виразу думки, у третій – мова виступає як самостійна сила. Останнє загрожує єдності людини – звідси ідея «смерті людини» («людина вмирає – залишаються структури»). Фуко досліджує також генеалогію влади («Наглядати та карати», 1975) – це аналіз специфічних комплексів влади-знання, стратегій влади. Влада ніколи не має суто негативного характеру, різні типи влади породжують саму реальність. Сучасна влада не є привілеєм однієї особи, не має центру, не є привілеєм держави. Основні її властивості – паноптизм, дисципліна і нормування. Найбільш яскраве вираження процедур влади – тюрма. Але відносини влади пронизують все суспільство.

Теми для рефератів і доповідей.

1. Свобода як умова розвитку науки.
2. Класика і сучасність: дві епохи в розвитку філософії.

3. Аналіз свідомості у феноменологічній філософії.

37 Завдання для закріплення матеріалів теми.

1. Окресліть основні етапи становлення позитивістської філософії.

2. Доведіть спільне і відмінне в поглядах представників аналітичної філософії.

3. Проаналізуйте особливості «критичного реалізму» К. Поппера.

4. В чому суть прагматизму?

Література з теми.

1. В. Л. Петрушенко. Філософія: Навчальний посібник. -- К.: Каравела, 2001. С. 207 – 255. 2. Філософія: Підручник для вузів. -- К.: Вища школа, 1995. -- С. 77 – 128. 3. Філософія: Підручник для вищої школи. – Харків: Прапор, 2004. -- С. 197 – 225. Додаткова література. 1. Вільчинський Ю, Розвиток філософської думки в Україні Львів, 1994. 2. Горський В. Історія української філософії : Курс лекцій. -- Київ, 1996. 3. Донцов Д. Лондон, 1986. 4. Забужко О. Філософія національної ідеї та європейський контекст. К., 1993. 5. Історія філософії в Україні. У 3 – х т. -- К.: 1987 – 1988.

Проблема людини в історії філософії

Мета вивчення: Ознайомити студентів з сутністю поняття “свідомість” та генезис свідомості. Розкрити розвиток поглядів на свідомість в історії філософії. З’ясувати характерні риси свідомості та її структуру. 52 Після вивчення матеріалів теми ви повинні знати: - основні причини складності вивчення свідомості; - провідні ознаки, за якими ми можемо визначити реальне існування свідомості; - зміст основних концепцій походження філософії. - основні функції свідомості. вміти: - використовувати основні ознаки свідомості для пояснення людської поведінки; - пояснювати конкретними прикладами значення ідеального для функціонування свідомості; - демонструвати переваги та недоліки основних концепцій походження філософії. розуміти: - зв’язок проблеми свідомості з особливостями людини; - єдність свідомості та самосвідомості; - неоднозначність взаємозв’язку свідомості та мови. **Ключові терміни і поняття.** Ідеальне -- характеристика онтологічного статусу свідомості, за яким свідомість не відтворює дійсність у вигляді копій, а фіксує через виявлення необхідних зв’язків. Мислення – процес інтелектуального оперування предметним змістом свідомості. Мова – провідна форма виразу предметного змісту людської свідомості, тобто форма передачі того, що не може бути вказано безпосередньо. Предметність – здатність людської свідомості вибудовувати свій зміст із опорою на ідеальні системи визначень. 1. Свідомість розглядається в контексті клітинки філософії. Це означає, що свідомість має бути визначена через співвідношення суб’єктивного та об’єктивного. У філософії є поняття ідеального та матеріального. Ідеальне – це те, що людина може уявити. Матеріальне -- це те, що існує незалежно від волі людини. Духовне -- це те, що відображено в мозку -- воно суб’єктивне. Об’єктивне те, що існує до і після відображення 53 навколо нас. Свідомість – це відображення і процес передачі інформації в мозок людини через органи відчуття (слух, зір, нюх, дотик, смак). Наука про

свідомість носить назву феноменологія (з грецької “логос” -- вчення, “феномен” – те що себе у самому собі показує). По суті феноменологія є онтологією свідомості. Однією з найбільших таємниць світу є здатність людини усвідомлювати, розуміти дійсність. Перші уявлення про свідомість з'явилися в найдавніші часи., коли людина зрозуміла, що процеси, які відбуваються в її голові, відмінні від процесів у природі. Складність вивчення свідомості полягає в тому, що ми не можемо спостерігати явищ свідомості. Звідси й дискусії про те, що свідомості не існує, що це лише функція людського організму. Становлення феноменології як напрямку філософії пов'язано з творчістю Едмунда Гуссерля. Взагалі в західній феноменології існує два розуміння свідомості, які протистоять один одному. Це вчення Е. Гуссерля та Мартіна Хайдеггера. Для Е. Гуссерля , об'єктивна реальність це спонтанно - смислове життя свідомості, тому предметом феноменології є перш за все опис актів свідомості у їх ставленні до об'єктів, а сама свідомість розуміється як “чиста”, тобто така, яка відділена від людини і суспільного середовища. У М. Хайдеггера людське буття -- це нерозривний зв'язок світу та людини.. Свідомість відходить на другий план, і є лише один феномен, а не багато, як у Е. Гуссерля. Головним феноменом у М. Хайдеггера є людське існування. Він захищає ідею про те, що феноменологія є онтологією (тобто буттям свідомості). Витоки уявлень про свідомість з'явилися у Стародавній Греції. Тоді почали розмежовувати свідоме і несвідоме, матеріальне та ідеальне у трактуванні психіки людини. Так, Геракліт основу свідомих дій позначив поняттям “логос” (слово, думка), Матерію і свідомість між собою розрізнили софісти, а за ними філософ Сократ. У Платона об'єктивний зміст актів свідомості відокремлюється в особливий світ ідей, протилежних всьому матеріальному світові. В подальшому сформувались матеріалістичний та ідеалістичний напрямки уявлень про свідомість. Так, суб'єктивний ідеалізм абсолютизує індивідуальну свідомість особистості, а єдиним методом її дослідження бачить інтроспекцію (тобто опис окремих елементів свідомості). Об'єктивний ідеалізм розглядає свідомість, як самостійну суть, що не залежить від матерії і знаходиться поза нею. (Г. Гегель “Феноменологія духу”). Матеріалізм розглядає свідомість, як залежне від матеріального світу. У 17 – 18 століттях існував механічний погляд на матеріальну обумовленість свідомості. Свідомість розглядалась як результат механічної реакції організму (мозку людини) на зовнішні виклики. З появою еволюційної теорії Ч. Дарвіна виникло два матеріалістичних напрямки у філософії: вульгарно - матеріалістичний та поведінковий. З точки зору вульгарного матеріалізму, який нині називається школою наукового матеріалізму, людський організм підкоряється принципам теорії Ч. Дарвіна. В процесі адаптації організм використовує свідомість як регулятор поведінки. Свідомість є продукт діяльності мозку. Поведінковий напрям характеристики свідомості сповідують біхевіористи і прагматики. З їхньої точки зору свідомість визначається поведінкою людини, що обумовлено біологічними потребами організму та зовнішніми впливами. Діалектичний

матеріалізм, як напрям матеріалізму, висуває такі принципи розкриття суті свідомості: розвиток, відображення, діяльність. Принцип розвитку вказує на історичну обумовленість свідомості. Принцип відображення – це відображення людською свідомістю розвиваючого світу і принцип діяльності – це характеристика свідомості як дієвої сили. 2. Генезис (розвиток) свідомості відбувається через відображення і процес. Перш за все, ми повинні з'ясувати, що свідомість -- це відображення, тобто в корі головного мозку віддзеркалюється те, що ми бачимо, чуємо або визначаємо дотиком, пробуємо на смак, відчуваємо запах нюхом. Відображення – це віддзеркалення матеріального об'єкта в мозку людини в духовних образах. Наприклад, дерево – матеріальний об'єкт, в мозку віддзеркалюється його символ, як духовний, подібно в люстерку ви бачите себе або в річці. Процес -- це рух до відображення через очі, вуха, рот, ніс, руки і т. п. 3. Свідомість та її походження -- явище суспільне, соціокультурне. Суспільність походження свідомості проявляється через практику або практичноперетворюючу діяльність, адже людина, діючи суспільно, фактично створює другу природу, знаряддя праці і т.п. На основі практично – перетворюючої діяльності формується певна культура (тому говорять про соціокультурну природу свідомості). Звідси і висновки про природу свідомості. 1) Оскільки людина живе не в природному середовищі (первинна природа) а в природі олюдненій (соціокультурне середовище) то і елементи навколишнього середовища стають предметами людських потреб, пройшовши процес перетворення. Тому людина відображає не природу як таку, а природу олюднену, перетворену. Тобто людина орієнтується не на наявний стан речей, а на їх можливе існування в майбутньому. 2) Людська діяльність на відміну від поведінки тварин є цілеспрямованою і включає програму досягнення визначеної мети. І тут особливо проявляється ідеальний та суспільний характер свідомості. Ідеальність проявляється в тому, що свідомість виступає своєрідним механізмом, засобом вироблення і використання ідеальних образів перетворення об'єктивного світу. Суспільний характер свідомості полягає в тому, що свідомість формується, функціонує і розвивається лише в процесі колективної, спільної діяльності і спілкування. 3) Погляд свідомості на світ завжди є поглядом з позиції культури і досвіду діяльності. Наприклад, культурна людина говорить : “Будь ласка, дайте 55 місце”, а безкультурна -- “А ну геть звідси”. Наявність свідомості таким чином, передбачає виділення людини з навколишнього середовища, в тому числі і суспільства як суб'єкта. Грузинський філософ Мураб Мамардашвілі так охарактеризував цю особливість людської свідомості: “Мислю, що я мислю, переживаю, що я переживаю, бачу, що я бачу”. З названої специфіки свідомості випливають її наступні характеристики: а) Людина може відображати будь – які властивості будь – яких предметів. б) Людина спроможна відображати речі такими, які вони є насправді, об'єктивно, як властивості предмета. в) Людина спроможна виробляти духовний проект і перетворювати його в предмет або річ. г) Свідомість характеризується творчістю, бо людина прагне перетворити світ.

д) Людська свідомість опосередкована мовою. Формою упредметнення свідомості в речах матеріальної культури виступає мова. Вона є способом організації і виразу думки. В цілому свідомість і мова тісно пов'язані між собою. Дійсно, думка людини завжди прагне вилитись у відповідний мовний еквівалент. Мова є способом прояву свідомості. Вона виконує багато функцій, а саме: 1) Позначає, називає предмет, явище чи дію, виділені людиною із тотального світу. 2) Є засобом мислення, засобом виразу предметного змісту знання. 3) Об'єктивує ідеальну за способом існування свідомість. 4) Є засобом спілкування людей, обміну досвідом, переживання. 5) Зберігає та передає інформацію для наступних поколінь, тим самим сприяючи соціально – економічному розвитку. 6) Є засобом управління як поведінкою людини, так і колективними діями. Мова і свідомість не є явищами тотожними. Мова є реальне фізичне явище (його можуть сприйняти органи чуття), і вона не лише передає предметний зміст свідомості, а й впливає на свідомість та її зміст. Свідомість не сприймається людськими органами чуття. 4. Структура свідомості включає в себе підсвідомість, усвідомлення та понад свідомість. Підсвідомість -- це природні інстинкти, які удосконалюються в поведінці людини до їжі, сну, часу, холоду, сексу тощо. Усвідомлення -- це виразність знання і норми, тобто, коли людина знає, що можна, а що не можна робити. Понад свідомість -- це поєднання підсвідомості та усвідомлення, що дає нові знання, інтуїцію. Раніше філософи в більшості про невідомий світ дізнавались інтуїтивно. Наприклад, Декарт інтуїтивно довів паралельність просування ідеї та матерії, що лягло в основу концепції дуалізму, як філософського напрямку. 56 Інший зміст має інтуїція, як передчуття чогось, або відчуття того, що десь відбулось. Це генетичний зміст інтуїції. Також виділяють індивідуальний та суспільний рівні свідомості. Індивідуальний рівень свідомості включає в себе : самосвідомість (усвідомлення свого “Я”); емоції та почуття (інтелектуальні, моральні та естетичні); знання (емпіричні, теоретичні); воля (ціле покладання, вибір засобів діяльності); мислення (образне, раціональне); пам'ять (моторна, сенсорна, довготривала, короткотривала). Суспільний рівень свідомості (ментальність, ідеологія) включає в себе наступні форми : правову, релігійну, моральну, політичну, філософську, наукову, естетичну, економічну, історичну. Свідомість виконує певні функції, а саме: інформативну (забезпечує людину інформацією про навколишній світ); пізнавальну (отримання знань у вигляді предметних характеристик); творчу (перетворення знань з допомогою мислення); оціночну (визначення значимості явищ); функцію ціле покладання (формування образу – результату діяльності); організаційно – вольову (зосередження сил у напрямі досягнення мети); контрольну – регулятивну (спостереження за діями людини та її корегування); самовиховну (свідоме прагнення організувати життя людини згідно з вищими духовними цінностями).

Теми для рефератів та доповідей.

1. Проблеми і складності наукового вивчення свідомості. 2. Суттєві ознаки людської свідомості та її принципова відмінність від інтелекту тварин. 3. Порівняльний аналіз основних концепцій походження свідомості. 4. Свідомість і мова. 5 Функції свідомості та проблеми людського самовиховання. Завдання для закріплення матеріалів теми. 1. Перерахуйте та охарактеризуйте суттєві ознаки свідомості. 2. Коротко охарактеризуйте основні концепції походження свідомості. 3. Окресліть основні складові структури свідомості. 4. Поясніть ті функції свідомості, які ви вважаєте найважливішими.

Література з теми. 1. В. Л. Петрушенко. Філософія: Навчальний посібник.-- К.: Каравела. -- 2001.-- С. 302 – 328. 2. Філософія: Підручник для вузів. За ред. Г. А. Заїченко.-- К.: Вища школа. 1995.-- С. 283 – 312. 3. Філософія: Підручник, За ред. В. Г. Кременя. -- Харків. Прапор. 2004. -- С. 349 – 371. 4. Бичко І. В. Філософія: Курс лекцій. – К., 1993. Додаткова література. 1. Кульчицький О. Основи філософії і філософських наук:-- Мюнхен – Львів, 1995.-- Розд. 4. 2. Лой А. М. Проблема свідомості: історичний досвід. Філософська і соціальна думка. 1992. № 7.

Тематика контрольних робіт з «Основ філософських знань»

Варіант 1

1. Назвіть та обґрунтуйте основне питання філософії.
2. Охарактеризуйте проблему людини та суспільства у філософії Демокріта.
3. Проаналізуйте проблему людини та суспільства у філософії Арістотеля.

Варіант 2

1. Охарактеризуйте філософське поняття закону.
2. Проаналізуйте проблему людини і суспільства у філософії Арістотеля.
3. Дайте оцінку метафізиці як світогляду й методу пізнання.

Варіант 3

1. Охарактеризуйте особливості філософії Середньовіччя.
2. Платона.
3. Охарактеризуйте особливості філософії Відродження.

Варіант 4

1. Охарактеризуйте суспільну свідомість та її структуру.
2. Розкрийте основні тенденції розвитку філософської думки в Україні у XVI—XVIII ст.
3. Проаналізуйте проблему людини та суспільства у філософії Сократа.

Варіант 5

1. Охарактеризуйте філософське вчення про матерію та його світоглядне й методологічне значення.
2. Дайте оцінку філософським поглядам А.Шептицького.
3. Висвітліть сутність практики як критерію істини.

Варіант 6

1. Охарактеризуйте особливості філософії Відродження.
2. Проаналізуйте філософські погляди Сократа..

3. Розкрийте суть геліоцентризму та вчення про нескінченність Всесвіту в працях природодослідників М. Коперника, Г. Галілея, Дж. Бруно.

Варіант 7

1. Проаналізуйте проблеми життя і смерті в духовному досвіді людини.
2. Сформулюйте основні положення матеріалістичного розуміння історії, концепцію практики Маркса і Енгельса.
3. Висвітліть поняття «простір» і «час», їх спільне й відмінне.

Варіант 8

1. Охарактеризуйте теоретичне й емпіричне в науковому пізнанні.
2. Висвітліть проблему сутності буття та методів пізнання у філософських ученнях Б. Спінози та Г. Лейбніца.
3. Основні положення схоластики.

Варіант 9

1. Розкрийте сутність емпіризму та раціоналізму.
2. Охарактеризуйте соціальні та культурно-наукові передумови формування філософії Нового часу.
3. Розкрийте суть закону діалектики — взаємозв'язку кількісних та якісних змін.

Варіант 10

1. Філософський зміст «Міфу про печеру» Платона.
2. Розкрийте суть геліоцентризму та вчення про нескінченність Всесвіту в працях природодослідників М. Коперника, Г. Галілея, Дж. Бруно.
3. Поясніть закон єдності і боротьби протилежностей й наведіть приклади.

Варіант 11

1. Висвітліть поняття істини, її види, шляхи досягнення.
2. Розкрийте проблему сутності буття та методів пізнання у філософських ученнях Ф. Бекона та Р. Декарта.
3. Філософський зміст Староданьї Індії.

Варіант 12

1. Визначить і охарактеризуйте основне питання філософії та його дві сторони. Оцініть значення цього питання для вирішення матеріалістичного розуміння історії.
2. Охарактеризуйте проблему людини у філософії Просвітництва.
3. Роль «Королівського Товариства» у формуванні цілісного світогляду людини.

Варіант 13

1. Назвіть і охарактеризуйте основні функції філософії
2. Проаналізуйте соціально-філософські погляди Т. Шевченка, І. Франка, М. Драгоманова, М. Грушевського та їх роль у формуванні національної самосвідомості українського народу.
3. Розкрийте сутність філософії П. Юрківича.

Варіант 14

1. Охарактеризуйте проблему людини у філософії Відродження.
2. Проаналізуйте філософський зміст проблеми буття.
3. Розкрийте сутність «філософії серця» Г. Сковороди.

Варіант 15

1. Роль християнської філософії у становлення Європейської культури.
2. Проаналізуйте теорію пізнання І. Канта.
3. Етичні парадокси Сократа.

3. Варіант 16

1. Проблема свободи людини та шляхи її соціального визволення.
2. Висвітліть традиції та особливості розвитку філософської думки в Україні в XIX – XX ст.
3. Проаналізуйте філософський зміст проблеми буття.

Варіант 17

1. Охарактеризуйте філософію Стародавньої Греції.
2. Назвіть категорії діалектики.
3. Філософський зміст ірраціоналізму Ф. Ніцше.

Варіант 18

1. Сформулюйте поняття Філософії як науки, її предмет та функції.
2. Назвіть принципи діалектики.
3. Розкрийте філософію Стародавнього Китаю.

Варіант 19

1. Оцініть цінність філософії для особи і суспільства.
2. Філософський зміст «Чотирьох ідолів» Ф. Бекона.
3. Охарактеризуйте філософію Стародавньої Греції.

Варіант 20

1. Охарактеризуйте особливості філософії Середньовіччя.
2. Дайте оцінку метафізиці як світогляду й методу пізнання.
3. Розкрийте основні положення позитивізму та марксизму.

Критерії оцінювання знань і компетентностей з навчальної дисципліни:

Оцінка «10 -12» («відмінно»):

- 1) високий рівень володіння теоретичними знаннями;
- 2) вільне застосування практичних навичок;
- 3) правильно, без жодної помилки виконані всі завдання.

Оцінка «9» («дуже добре»):

- 1) дуже добрі знання теоретичного матеріалу;
- 2) вміння застосовувати теоретичні знання у практичних завданнях;
- 3) незначні помилки у виконанні завдань, наявність окремих неточностей.

Оцінка «7 - 8» («добре»):

- 1) достатня міра засвоєння ключових теоретичних понять;
- 2) окремі неточності й помилки при виконанні завдань.

Оцінка «6» («задовільно»):

- 1) наявність загальних теоретичних знань на рівні уявлень;
- 2) неточності та помилки при виконанні завдань.

Оцінка «5 - 4» («достатньо»):

- 1) наявність окремих уявлень про вивчений матеріал;
- 2) не виконано більшу половину завдань.

Оцінка «3» («незадовільно з можливістю повторного складання»):

- 1) незнання більшої частини навчального матеріалу;

2) невміння застосовувати теоретичні знання на практиці;

3) майже повна неспроможність виконання завдань.

Оцінка «2» («незадовільно з обов'язковим повторним вивченням дисципліни»):

1) відсутність будь-яких уявлень про вивчений матеріал